

1. fejezet

A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása (1950–1952)

1.1. Az 1950-es közigazgatási reform és az első szovjet javaslatok

Az 1940 és 1950 közötti rövid időszakban Székelyföld lakossága átélte: a második bécsi döntést követő impériumváltást, az utolsó négy éves „magyar időt” és az ország háborús szerepvállalásával járó hadigazdálkodás nehézségeit, majd az 1944. szeptemberi szovjet-román betörést, a magyar polgári közigazgatás távozását, a román és szovjet katonai megszállást 1944 novemberéig, és az ezt követő rövid életű „észak-erdélyi” különállást 1945 márciusáig. 1946 májusában Párizsban a nagyhatalmak megegyeztek Erdély és Székelyföld területi hovatartozásáról, ezt követően az állami szervek határozottabban rendezkedtek be Románia legmagyarabb vidékén. Mindez azonban nem jelentett románosítási kísérletet, mint az első világháborút követő időszakban. A „népi demokratikus” hatóságok helyi képviselői (polgármesterek, prefektusok, rendőrök, tisztviselők, az RKP aktivistái) ugyanis nagyrészt magyar nemzetiségűek voltak. A kommunista diktatúra kiépítése sem etnikai villongásokkal, hanem inkább politikai, társadalmi és generációs konfliktusokkal járt a Székelyföldön.¹ 1948 decemberében, Magyarország védőserepe megszűnése után, és miközben egész Kelet-Európa a szovjet birodalom részévé vált, az év elején

1 A mai Hargita megyében levő Lövétéről lásd Mihály János feldolgozását: Ideológiák harca egy székely nagyközségben 1944–1952 között. *Székelyföld*, 2006. május, 97-123.

a kommunisták és a baloldali szociáldemokratákból létrehozott „egyesült” Román Munkáspárt Központi Vezetősége (RMP KV) a nemzetiségi kérdés megoldását hirdette. Ezzel ideiglenesen lekevert a napirendről az erdélyi magyarság és a székely területi autonómia ügye is.

Az 1948. január 25-én megtartott országos népszámlálás adatai szerint a négy székely megyének (Maros, Udvarhely, Csík és Háromszék) összesen 740.381 lakosa volt. Udvarhelyen 97,3%, Háromszéken 87,7%, Csíkban pedig 86,9 százalékos volt a magyar anyanyelvűek aránya. A Mezőség felé terjedő, közel 330 ezres összlakosságú Maros megyében a magyarok csekély többségben voltak (50,8%).² Két évvel később a magyarlakta megyék „státusa” a bukaresti hatóságok figyelmének előterébe került, amikor 1950. szeptember 6-én életbe lépett 1950/5. sz. ún. „rajonálási”³ törvény. A frissen hatalomra került Román Munkáspárt átfogó közigazgatási-területi reformot hajtott végre, és átrajzolta az ország belső térképét.⁴ A két világháború között francia mintára kialakított közigazgatási rendszert (faluközség/város-járás-megye) szovjet mintára szervezett területi felosztás váltotta fel (község/város/municípium-rajon-tartomány). A mintaátvétel a lehető legpontosabb volt: a reformot előkészítő szakértői anyagot a román kommunista vezetés részére Moszkvában készítették elő, és a

2 Az 1948. január 25-i népszámlálás adatai. Bukarest, 1948. április 16. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), XIX-J-1-k (Külgügyminisztérium, Románia 1945-1964, adminisztratív iratok), 10. doboz. Sz. n. 34/pol. Maros megyében magyar többségűek voltak Marosvásárhely és Szászrégen városok, valamint a marosi, a nyárádszeredai, a mezőbányai járás. A román lakosság többséget alkotott a szászrégeni és a maroshévízi, valamint a tekei és a mezővárosi járásban.

3 A román rajon szó orosz eredetű. 1950-től a román közigazgatás szovjet mintára hármas tagozódású lett (város vagy község, rajon, tartomány) az előző, francia típusú rendszerrel szemben, mely megyékből állt, élükön a kormány által kinevezett prefektussal.

4 Cristina Păiusan, Dorin Ion, Mihai Retegan (szerk.): *Regimul comunist din România. O cronologie politică (1945–1989)*. București, Tritonic, 2002. 70. Lásd Gagy: *Határ, amely összeköt.* In Bărdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Csíkszereda, Pro-Print, 2005. 354.

Szovjetunióból már románra fordítva küldték Bukarestbe.⁵ Románia területét 28 tartományra, 117 járásra (korabeli magyar fordításban: rajonra), 148 városra és 4052 községre tagolták. Ezzel megszűnt több ezer falu közigazgatási önállósága. A községek átlagos népessége háromezer fő körül mozgott. Ez alól kivételt tettek azokon a hegyvidéki területeken, mint például a Székelyföld, ahol 1000-1500 lakosú községek működését engedélyezték azzal a céllal, hogy „figyelembe vegyék a nemzeti tényezőket is”.⁶ Az átalakítás azonban 2224 község autonómiáját szüntette meg, és súlyosan érintette a Székelyföldön kívül eső magyar „mikro-régiókat”.⁷ Gagy József szerint a területi átszervezés abba a hatalomkiterjesztési folyamatba illeszkedett, amely az 1948–1952 közötti időszakot jellemezte. Az 1950-es rajonálás a centrum–periféria viszonyrendszer átalakítását, a perifériáknak a hatalmi centrumhoz való igazodását szolgálta. Az új rendszer „egyszerre épített szerkezetet, nevelt kádereket, magyarázta és igazolta az aktuális intézkedéseket, alakította és erősítette a kognitív és a normatív rendet, azaz termelte a legitimitációt”.⁸

Az újonnan megállapított tartományi és rajoni központok a tervek szerint a jövőben ipari központokká váltak volna. Az új belső közigazgatási határok meghúzásánál, valamint az új regionális központok kiválasztásánál fontos szerepet kaptak nemcsak a gazdasági, hanem a politikai, történelmi szempontok is. Jóval a törvény életbe léptetése előtt olyan propagandaanyagokat bocsátottak ki, amelyek az RMP Központi Vezetőségének 1950. május 15–17. között tartott, a közigazgatási reformmal foglalkozó ülése

5 Arhivele Naționale Istorice Centrale (a továbbiakban: ANIC), fond Comitetul Central al PCR (a továbbiakban: fond CC PCR), Cancelarie, dosar 32/1950 és 81/1950.

6 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 178/1950, 41. f.

7 A szórványban levő magyar nyelvszigetek elleni adminisztratív fellépéseket elemzi A. Gergely András: *Nemzetiség és urbanizáció Romániában*. Budapest, Héttorony Kiadó, 1988, 43-59.

8 Gagy: *Határ, amely összeköt* i. m. 368.

állásfoglalását tükrözték. A történelmi városok némelyikének – például két szász városnak, Nagyszebennek és Segesvárnak, vagy az 1948-ban betiltott és üldöztetésnek kitett görög katolikus egyház érseki székhelyének, Balázsfalvának – a „lefokozását”⁹ azzal indokolták, hogy „polgári” és „reakciós” jellegű településekről van szó. Szembeállították velük a múlt rendszerben háttérben álló, most pedig fejlesztésre kijelölt munkáskörzeteket, például a Zsil-völgyi bányavidéket.¹⁰ A szovjet mintára kialakított rajonok és tartományok népszerűsítése jól tükrözte az ötvenes évek első harmadát uraló, „nemzetellenes”¹¹, „ultramodern” ideológia esz-köztárát. Luka László pénzügyminiszter például az új rajonokat a „szocialista fejlődés hajtóerejének” tartotta.¹² Constantin Părvulescu, az RMP Központi Ellenőrző Bizottságának elnöke szerint a megyéket azért kell „likvidálni”, mert azok a felszámolásra ítélt feudális elmaradottság és elnyomás a múltból származó *szimbólu-mai* és maradványai.¹³

A közigazgatási reform a helyi káderek soraiban nagyarányú személycserékkel járt (ez 1968-ban megismétlődött, a Nicolae Ceaușescu által végrehajtott „megyésítés” idején¹⁴), de az etnikai viszonyokat is megbolygatta. Erdély területén ugyanis 11 tarto-

9 Ezeknek a központoknak a lefokozása konkrétan azt is jelentette, hogy az első öt éves tervben nem tekintették őket fejlesztendő régióknak. Az ennek következtében előálló munkahelyhiány tehát az ott élő lakosságot súlyosan érintette.

10 Lásd például a magyar nyelven is kinyomtatott broszúrát: *A Román Népköztársaság területének rajonálásáról. 8 kérdés – 8 felelet*. Kiadja a Román Munkáspárt, Bukarest, 1950. 3-4. Hasonló gondolatmenetet találunk az RNK területi átszervezéséről szóló egyik útmutató kiadványban, amelyet a KV 1950. május 15. és 17. közti tanácskozásán mutattak be. ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dosar 72/1950, 2. f.

11 A kifejezés Lucian Boia román történészről származik: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest, Kriterion, 1999 (román kiadás 1997), 71.

12 ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 32/1950, 56. f.

13 Uo.

14 Maros tartomány adataiból kiderül, hogy 1950 nyarán a teljes közigazgatási apparátus kicserélődött, beleértve a helyi tervbizottságok vezetőségét is, ezáltal bizonytalanság és káosz keletkezett a közigazgatási apparátusban.

mány jött létre, ebből 9 román többségű volt. A négy „székely megyét” két tartományra osztották: Sztálin tartomány Brassó székhellyel (a város nevét 1950-ben Sztálinvárosra változtatták) és Maros tartomány Marosvásárhely központtal.¹⁵ Noha Brassóban a magyarok aránya mindössze 21,3 százalék volt¹⁶, az 540 ezer lakosú Sztálin tartományt – az 1951-ben készült bizalmas jelentés szerint – 61,8 százalékban magyarok, 31,8 százalékban románok és 5,4 százalékban németek lakták.¹⁷ Maros tartományban éppen fordított volt a helyzet: az 1948-as népszámlálás szerint a 47 ezres Marosvásárhelyt főként magyarok lakták (75%¹⁸), a tartomány egészében azonban csak minden második lakos volt magyar (54%).

Székelyföld területének kettéosztásával a pártvezetés azt akarta elkerülni, hogy az ország kellős közepén hatalmi centrum alakuljon ki, ráadásul olyan vidéken, ahol már az illegalitás éveiben erős és nagyrészt nemzetiségiiek alkotta bázissal rendelkezett a munkásmozgalom. Az új tartományok pártapparátusának összetétele is az etnikai egyensúlyteremtési szándékot szemlélteti. Sztálin tartományban a pártvezetőség román káderekből állt: román volt az első titkár és a négyből három helyettese is.¹⁹ Ezzel szemben a Maros tartományi pártnómenklatúrárt 63 százalékban magyarok, 28 százalékban románok, 6 százalékban zsidók alkották. A tartomány első titkára magyar, három helyettese román nemzetiségű volt, és a tartományi szintű Politikai Bizottság tagjai is

15 Csík megyét például úgy osztották ketté, hogy Gyergyó vidéke Maros tartományhoz, míg Csík és Udvarhely Sztálin tartományhoz került. A régi Maros megyéhez ugyanakkor a román Balázsfalvát és a vegyes, de román többségű Dicsőszentmártont csatolták. Gagy: *Határ, amely összeköt* i. m. 355.

16 A II. bécsi döntés után Brassó városa Romániában maradt, a tőle északra fekvő székely megyéket azonban visszacsatolták Magyarországhoz. Ezért sok székelyföldi román – betelepült és őslakos egyaránt – Brassóba menekült Erdély felosztásakor.

17 Gagy: *Határ, amely összeköt*. I. m. 373.

18 Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája 1850–1992*, I. kötet (Maros, Hargita, Kovászna). Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 301-302.

19 Gagy: *Határ, amely összeköt*. I. m. 376.

négy-négy arányban oszlottak meg.²⁰ A magyarok és a zsidók a helyi végrehajtó hatalom szerveiben voltak csak túlsúlyban, főleg gazdasági-pénzügyi területen, ahol a 25 káderből 21 magyar anyanyelvű volt.

Az új szervezetek működését látszólag nem etnikai megfontolások és szempontok határozták meg. Mindkét tartomány első titkárát, Ilie Dănoiu (Sztálin) és Nagy Mihályt (Maros) 1951-ben botrányos körülmények között váltották le.²¹ Azonban egyik esetben sem volt a konfliktusnak etnikai háttere: az első esetben a központi apparátus egy fontoskodó „kiskirályt” távolított el, a másodikban pedig az agrárkérdést túl drasztikusan kezelő, túlbuzgónak mutakozó és népszerűtlenné vált helyi vezetőt váltott le.

Annak, hogy miként fogadta a helyi közvélemény a székely megyék Maros és Sztálin tartományba való átszervezését, nincs írásos nyoma. Ha volt is elégedetlenkedés, az nem lehetett olyan mértékű, hogy felkeltse a legfelsőbb pártszervek vagy a Securitate figyelmét, mint történt az az 1949-ben elindított és 1950–1952-ben leállított kollektivizálás elleni tüntetések és szórványos lázadások esetében. Még az átszervezés miatt hátrányosabb helyzetbe került részek (pl. a régi Csík megye déli része, amely – a mintegy száz kilométeres távolság ellenére – Sztálin tartományhoz került) helyi vagy rajoni szervezetei sem mertek szót emelni a Központi Vezetőség Moszkva által jóváhagyott határozatai ellen.

Nyilvánvaló, hogy Moszkvából érkeztek az első intenciók a Magyar Autonóm Tartomány megalakítására vonatkozóan is. 1951 májusában a bukaresti szovjet nagykövetség egyik tanácsosa magához kérte Teohari Georgescu román belügyminisztert és azt közölte vele, hogy hamarosan két szovjet szakértő érkezik

20 Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș (a továbbiakban: ANDJM), fond 1134 - Comitetul Regional al PCR Mureș 1950–1968 (a továbbiakban: fond 1134), dosar 4/1950, 1-2. f.

21 Dănoiu leváltásának körülményeit és a Bukarestből kiküldött ellenőrző brigád tevékenységét részletesen ismerteti Gagyai József: *A Sztálin tartományi példa*. In Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák*. I. m. 371-382.

Romániába azzal a céllal, hogy ellenőrizze a néptanácsok munkáját és a „rajonálás” menetét (vagyis az új rajonok határainak kijelölését).²² A szovjet Külügyminisztériumnak Spandarian tanácsos azt jelentette, hogy Georgescu maga ismerte el: az új helyi szervek (az ideiglenes bizottságok, majd a néptanácsok) felállítása során teljes rövidzárlat keletkezett a központ és a helyi apparátus között. Bukarestből ugyanis ezrével érkeztek a rendeletek és körlevelek, melyek azonban sokszor ellentmondásosak voltak, és nem tartalmaztak egyértelmű utasításokat. Az RMP Központi Vezetőségében azon is vitakoztak, hogy mi a célszerűbb: Bukarestből előre kitöltött űrlapokat küldeni a néptanácsoknak az ülések napirendjét illetően, vagy meg kell engedni, hogy az űrlapokat a helyi vezetők „önállóan” töltsék ki.

Megérkezésük után a szovjet tanácsadók nekiláttak az 1950-es reform felülvizsgálatának, és arról kérdezték a román belügyminisztert, figyelemmel voltak-e a nemzeti kisebbségekre a tartományok új határainak kijelölésekor? Ez a célzatos kérdés váratlanul érte Georgescut, aki zavaros, ellentmondásos választ adott a romániai viszonyokat kitűnően ismerő szakembereknek: „Figyelembe vettük ezt a szempontot. Maros és Sztálin tartomány például úgy lett kijelölve, hogy a lehető legtöbb magyart összefogja. De gyakorlatilag ez egy nagyon összetett dolog, mert a nemzetiségek nem kompakt tömbben élnek, hanem szétszóródva, és keveredve a román többséggel. Ezért nagyon nehéz feladat autonóm tartományokat kijelölni. Megvizsgáltuk az autonóm tartományok létrehozásának lehetőségét, de még nem születtek konkrét döntések a cél érdekében.”²³

22 *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rosszsiskoj arhivov, 1944–1953* (T. M. Iszlamov, G. P. Murasko, A. F. Noszkova L. A. Rogovaja szerk.). 2 kötet, II kötet, 1949–1953. Moszkva – Novoszibirszk, Szibirszi Hronograf, 1998. 185. dokumentum. 530-532. (1951. május 14. Spandarian naplójából: beszélgetés Teohari Georgescuval a szovjet szakértők fogadásáról).

23 Uo. 532.

Georgescu ugyanis tagadta a Székelyföld „többsmagyar” jellegét, de a következő hónapokban kiderült, hogy a szovjet vezetés kiemelten kezeli a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásának kérdését. Moszkva álláspontját tükrözte az az 1951. szeptember 7-i keltezésű, *Feljegyzés egy Erdélyben létrehozandó magyar autonóm tartományról* c. memorandum.²⁴ Az anyagot a román közigazgatási kérdésekért felelős két szovjet tanácsadó, P. Arhipov és P. Tumanov készítette és közvetlenül Gheorghiu-Dej-hez juttatták el. A feljegyzés két részből állt: az első elméleti és történeti síkon vizsgálta a székely tartomány létrehozását a (sztálini) szovjet nemzetiségi politika tükrében, míg a második rész az új közigazgatási egység határait és annak leendő központját taglalta. Arhipov és Tumanov a román állam többnemzetiségű jellegéből indult ki: „A Román Népköztársaságban nagy számban élnek nem román népcsoportok”, elsősorban Erdély délkeleti részében. „Sztálin tartományban öt, míg Maros tartományban három olyan rajon létezik, ahol a lakosság abszolút többsége magyar nemzetiségű.” A szakértők véleménye szerint „figyelembe véve a nemzetiségi közigazgatási területek létrehozásának Szovjetunióbeli gyakorlatát és a nemzetiségi kérdés sajátosságait az RNK-ban, ajánlatosnak látszik egy Magyar Autonóm Tartomány létrehozása Erdélyben.”²⁵

A tartomány határait illetően a szakértők két változatot terjesztettek elő. Az első tervzet szerint, ami „minimálisnak” is nevezhető és lényegében a megvalósult MAT-ot vetítette előre, a javasolt közigazgatási egység központja Marosvásárhely, és nyolc rajon tartozna hozzá (Sepsi, Csík, Udvarhely, Kézdi, Rákos, Gyergyó, Marosvásárhely, Erdőszentgyörgy és a moldvai Bákó tartományhoz tartozó Moinești rajon észak-keleti része, ahol a

24 ANIC, fond CC PCR, Secția organizativă, dosar 39/1951, 1-7. f. (A dokumentumot levéltári jelzet és jegyzetapparátus nélkül közölte: *Cotidianul*, 13 octombrie 1998. Regiunea Autonomă Maghiară, operă de inspirație leninist-stalinistă).

25 Uo. 5. f.

szovjetek szerint „a lakosság többsége magyar nemzetiségű”). A szakértők igen járatosak voltak a bonyolult erdélyi etnikai viszonyokban. Az 1948-os népszámlálásból és a pártszervek által készített titkos anyagokból kiindulva táblázatban foglalták össze a román hatóságok számára az új tartomány várható nemzetiségi összetételét, amely négyötödnyi magyar többséget mutatott.²⁶

1. sz. táblázat: a MAT várható nemzetiségi összetétele (szovjet tervezet, 1951)

rajon	összlakosság	magyarok aránya %
Csík	75.000	97
Udvarhely	87.000	98
Sepsi	30.000	90
Rákos	58.000	55
Gyergyó	66.000	76
Kézdi	69.000	93
Erdőszentgyörgy	61.000	89
Marosvásárhely	107.000	58
Marosvásárhely municípium	47.000	74
Sepsiszentgyörgy municípium	12.000	82
MAT összlakossága	612.000	79

A második változat ennél jóval ambiciózusabb volt. A történelmi Székelyföld határain túl a tartomány Erdély középső részét (pl. a Mezőség nagy részét) is magába foglalta volna. Így viszont a közel 900 ezer lakosnak csupán 60 százaléka lett volna magyar nemzetiségű. Lehetséges központnak Arhipov és Tumanov Kolozsvárt jelölte meg, amely ekkor még enyhe magyar többséggel bírt (57,6% volt a magyar anyanyelvűek aránya az 1948-as népszámlálás szerint). A szovjetek tudatában voltak annak, hogy a második változat súlyos feszültségek forrása lehet: „A tartomány központ-

²⁶ Uo.

jának Kolozsvárra való helyezése kielégítené a magyar nemzetiségű lakosságot, amely a várost magyar történelmi és kulturális központnak tekinti” – vélték a szakértők, hozzátéve (feltehetően az 1940–1944 közötti határvonalból kiindulva), hogy „Kolozsvárt csupán egy szűk korridor kötné össze a tartomány többi részével”.²⁷

A szovjet szakértők nem foglaltak egyértelműen állást egyik megoldás mellett sem, bár a szövegből kiderül, hogy a „kompakt”, kisebb területű, tulajdonképpen székelyföldi közigazgatási egység tervét kivitelezhetőbbnek látták, mint a Kolozsvár-központú tartományét. Az 1951-es második szovjet terv, különösen Kolozsvár „feladása”, visszafogta volna a bukaresti kormányt abban a szándékában, hogy a várost bekapcsolja a román államépítésbe, ezzel is bizonyítva a romániai kommunista rendszer sokszor hangsúlyozott nemzeti elkötelezettségét. Sztálin és a szovjet vezetés is tudatában volt annak, hogy 1918 óta Kolozsvár a román–magyar etnikai, politikai, társadalmi és szimbolikus konfrontáció, valamint az erdélyi szupremáciáért folytatott versengés legfőbb színtere.²⁸ A román kommunista vezetés nem felejtette el, hogy az utolsó magyar adminisztráció éveiben kiépített kulturális intézményrendszer 1945 utáni fenntartását és továbbfejlesztését az erdélyi magyarság döntően a Szovjetunió által szorgalmazott integratív nemzetiségi politikának köszönhette.

27 Uo. 5-7. f.

28 Az 1956-os népszámláláskor Kolozsvár lakosságának 47,9%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek (74.155 fő), 4530 fő, az összlakosság 2,9 százaléka vallotta magát zsidó nemzetiségűnek, bár a kolozsvári zsidók nagy többsége magyar anyanyelvű volt. Nyárády R. Károly: *Erdély népesedéstörténete*. Budapest, KSH Levéltára, 2003. 426. Relatív román többség a város történetében először 1957-ben alakult.

1.2. Az új alkotmány előkészítése és Luka László szerepe

A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása szorosan kötődött az új román alkotmány előkészítéséhez és életbe léptetéséhez. Ugyanazokban a hónapokban, amikor a közigazgatási reform zajlott, az RMP KV elhatározta az 1948-ban elfogadott „népi demokratikus” alkotmány módosítását és „korszerűsítését”. Az új alapszövegnek tükröznie kellett a szocialista állam építése terén elért eredményeket, mint például a vállalatok és pénzintézmények államosítását és a mezőgazdaság küszöbön levő „szocialista átalakítását”. Az RMP 1950. június 28-i titkársági ülésen Gheorghiu-Dej és Miron Constantinescu görcsös igyekezettel határolódott el a közelmúlt minden retrográdnak tekintett, nem eléggé szocialistának minősülő mozzanatától. Gheorghiu-Dej szerint az 1948-as alkotmány a „népi demokráciát” és nem a „proletárdiktatúrát” tükrözte. Constantinescu úgy gondolta, hogy az új alkotmányt, melyet 1951-ben terveztek bevezetni, az 1936-os sztálini alkotmányra kell alapozni, noha Románia még távol állt a szocialista Szovjetunió fejlettségi szintjétől.²⁹ Az új szöveg kimunkálásához külön bizottságot alakítottak, amely formailag a minisztertanácsnak volt alárendelve, és döntöttek arról, hogy a törvényalkotási folyamatból teljesen kizárják a nyilvánosságot. A nemzetiségi kérdés ekkor még nem került szóba. Az eredeti elképzeléshez képest azonban lassan haladt a munka. A rendelkezésre álló szovjet és román iratok azt bizonyítják, hogy ennek fő oka az a súlyos gazdasági és élelmezési válság, amelyet 1951 derekán a túlfeszített ötéves terv 4 év alatti megvalósításának kísérlete idézett elő. Ehhez egy több éve lappangó belső hatalmi konfliktus társult, melynek főszereplői egyrészt Gheorghiu-Dej első titkár, másrészt Ana Pauker külügyminiszter és Luka László pénzügyminiszter voltak.

²⁹ ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dosar 48/1950, 3-9. f.

De mielőtt tovább tárgyalnánk az 1952-ben elfogadott alkotmánytervezet megalkotását, amely a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását is tartalmazta, szükséges felvázolni a korszak egyik kulcsszereplőjének rövid politikai portréját.³⁰ Luka László 1898. június 8-án született Székelyföldön, a kézdivásárhelyi járáshoz tartozó Lemhényben. Apját korán elvesztette. A nagyszombeni Theresianumban tanult. Az I. világháborúban magyar oldalon harcolt, 1919 tavaszán a rövid életű Székely Hadosztályban is szolgált, majd az 1920-as évek elején Brassóban helyezkedett el mint gyári munkás. Rövidesen Erdély legnagyobb ipari központjának egyik legismertebb szakszervezeti vezetője és az illegális RKP prominens alakja lett. Letartóztatása előtt, 1924-ben már Brassó megyei párttitkár volt, majd kiszabadulása után, 1930-ban részt vett a párton belüli „frakciós” harcokban, elveszítette minden pozícióját, majd kisebb megszakításokkal 1940-ig börtönben ült, ahonnan a Csernovicot elfoglaló szovjet csapatok szabadították ki. Szovjet állampolgárságot kapott, és 1944 őszéig a Vörös Hadsereg politikai tisztjeként, valamint az ukrainai Legfelső Szovjet tagjaként is működött. 1945-ben az Országos Demokratikus Arcvonal főtitkára lett. Annak ellenére, hogy 1946 után Sztálin már tervbe vette az RKP „románosítását” Luka László és Ana Pauker a hatalomból való kizárásával, a két pártvezető sikeresen folytatta pályafutását. 1947 novemberében Paukert külügyminiszterré, Lukát pénzügyminiszterré nevezték ki; és ezzel párhuzamosan

30 Luka László politikai életrajzáról még nem készült tudományos munka. A jövődöbéli kutatáshoz fontos támpontot jelent az ACNSAS-ban őrzött, 184 kötetre rugó perirat anyaga (Fond Penal, dosar 148 - Vasile Luca și alții), valamint a *Szépapáktól unokáig. Mozaikkockák egy erdélyi család történetéhez* című, a Mentor Kiadónál megjelenésre váró krónika, amit Sigmond Eliz, Luka László unokahúga állított össze. Luka személyiségével, 1944–1952 közötti közéleti szereplésével a kézirat 60 oldal terjedelemben foglalkozik, korabeli iratokat és fényképeket is tartalmaz. A kézirat a Dunatáj Műhely tulajdonában van; Szederkényi Miklós bocsátotta rendelkezésemre, akinek ezúttal is köszönetet mondok. Luka Lászlóról Olti Ágoston tartott előadást a „Kisebbségi életpályák” című kisebbségtörténeti konferencián (Marosvásárhely, 2007. augusztus 30-31.).

egyetlen magyarként Luka tagja lett az RKP Politikai Bizottságának és Titkárságának.³¹

Luka László

Luka László szerepe a nemzetiségi és különösen a magyar kérdés kezelésében ellentmondásokkal terhelt. Nevét 1948 után a román újságok Vasile Lucának, a magyar lapok továbbra is Luka Lászlónak írták. 1946-ban Luka irányította a Magyar Népi Szövetség éppen megerősödő belső ellenzékének szétverését, és 1947-ben egy elhíresült újságcikkben szintén ő követelte az MNSZ-től az „elvtelen magyar egység” feladását.³² 1949. február 19-én azzal indokolta a Románia és Magyarország közötti kapcsolatok minimális szintre zsugorodását, amit Rákosi Máttyás és Gerő Ernő sérelmezett, hogy a román határ hermetikus lezárását „a Szovjetunió kéri tőlünk”, és hozzátette:

„Aki sétál ide-oda, az csak terjeszti a rémhíreket. Milyen csoda nagy dolguk van? Minden héten akarja látni az anyját, testvérét, hetvenedik ágról rokonát. Legtöbb esetben rohadt kispolgári elemek, akik terjesztenek Magyarországra mindenféle hazug híreket, mint ahogy itt is terjesztenek. Nálunk is nagyon soknak van Besszarábiában rokona és mégis ide-oda nem mászkál. Nem mintha nem bízna a Szovjetunió bennünk, vagy saját magában, hanem mikor az osztályharc kiéleződik, nem lehet ide-oda sétálni a világon.”³³

31 Luka életrajzi adatait közli a Vladimir Tismăneanu vezette Elnöki Bizottság jelentése. *Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România. Raport Final*. București, Humanitas, 2007, 795-796.

32 *A romániai magyarság útja* című cikk 1947. május 22-én jelent meg a kolozvári *Világosság* hasábján. Közli Vincze Gábor: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Csíkszereda, Pro-Print, 2003. 94-96.

33 Vincze Gábor–Fülöp Mihály (szerk.): *Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1948–1955)*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006, 135.

Visszaemlékezéseiben Rákosi Mátyás gúnyosan megjegyzi: „Kétségkívül nyers ember volt Luka, s beleesett sok romániai magyar kommunistának abba a hibájába, hogy katolikusabb volt a pápánál, pontosabban magyar kérdésekben románabb volt a románoknál.”³⁴

Egyértelműnek tűnik tehát, hogy Luka számára nem volt különösebb szerepe a magyar nemzethez való érzelmi tartozásnak vagy a magyar közösség egészével vallott sorsközösségnek. A nemzeti önazonosság labirintusánál sokkal otthonosabban érezte magát Luka a *mozgalomban*. A mozgalomhoz való tartozás számára teljesen felülírta az etnikai hovatarozás hagyományos kereteit. A második világháború utáni időszakban Luka azon az állásponton volt, hogy Erdély magyarlakta területén két, egyaránt veszélyes és elítélendő nacionalizmus versenye zajlik, és a kommunisták célja a kétfrontos harc. 1951 februárjában például az ő kezdeményezésére az RMP KV elhatározta, hogy Vincze János állambiztonsági tábornok³⁵ vezetése alatt ellenőrző bizottságot küld a magyar többségű Sztálin tartományba, mivel a helyi pártbizottság nem képes megbirkózni az újra és újra megismétlődő „nyílt nacionalista megnyilvánulásokkal.”³⁶ A Bukarestből küldött brigád nemcsak ott tapasztalt erős nemzeti előítéletet, ahol már előfordultak „sovinizta” megnyilvánulások – a jelentés az 1950 szeptemberi gidófalvi kollektivizálás-ellenes parasztlázadásra utalt, amelyben az összegyűlt tömeg „Székely Köztársaságot” kiáltott ki³⁷, hanem a többnemzetiségű nagyvárosban, Brassóban is, ahol

34 Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940-1956* (Feilt I.-Gellériné Lázár M.-Sipos L. szerk.), 2 kötet. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997, II. kötet, 90.

35 Vincze János (1910–1996), romániai kommunista politikus. Részletes életrajzi adatait közli Fülöp–Vincze: *Vasfüggöny keleten*, i. m. 360-361.

36 A határozat szövege: ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 99/1951, 2. f.

37 Az 1950. szeptember 22-i gidófalvi megmozdulást Balogh László dolgozta fel. Az összecsapásokban ketten meghaltak, többen súlyosan megsebesültek, hat családot pedig a Bărăganba deportáltak. Balogh László: *Történelem a homlokráncban. Gidófalva 1950*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2000.

még mindig előfordultak „magyar nacionalista, antiszemita, németellenes vagy magyarellenes” megnyilvánulások.³⁸ A bizottság tevékenységéről néhány hónappal később Luka és Vincze János a magyar Külügyminisztériumot is tájékoztatták. A magyar követtel Vincze azt közölte, hogy az akció keretében „46 funkcionáriust, tanácstagot, tömegszervezeti vezetőt váltottak le és igen erőteljesen folyik a nyomozás”. Mivel azonban a leváltott személyek románok voltak, az intézkedés erős ellenérzést váltott ki a városban a magyar káderek ellen: „Borzasztó az, hogy hogyha valahol ellenőrzés indul meg, rögtön ráfognak azt, hogy sovinizmusból történik a vizsgálat.”³⁹

Vincze őszinte kifakadása a korántsem lanyguló etnikai versengésre utalt. A MAT létrehozása előtti hónapokban a kolozsvári útleve lhivatalban szolgáló magyar diplomata említést tett arról, hogy ottani ismerősei (többségük tagja a kommunista pártnak) szóvá tették, hogy a vallási ünnepek megünneplésében nem élveznek egyenlő jogokat a többséggel: „Sokan sérelmezték, magyarak, hogy nem tartották meg a magyar húsvétot, sem az iskolában, sem az üzemekben, viszont a román húsvétkor az üzemekben 2 és fél napos, az iskolákban 5-8 napos szünetet tartanak. Még arról is hallottam, hogy Gheorghiu-Dej elvtárs a tanítók kongresszusán mondott beszédében [megjelent a *Scântea* április 11-iki 2321. számában] az itt lakó nemzetiségeket minoritatie nationale-nak (nemzeti kisebbségek) említette⁴⁰ és az elvtársak között is vitára adott alkalmat, mert a »kisebbség« szó itt nagyon rossz emlékezetű és ezért reagálnak különös érzékenységgel

38 Uo. 3. f.

39 Bukarest, 1951. május 5. MOL, XIX-J-1-j (Külügyminisztérium, Románia 1945-1964, TÜK iratok), 9. doboz, 00671. A magyar diplomata a május elsejei felvonulás alkalmával folytatta a beszélgetést Vincze Jánossal és Luka Lászlóval. Az iratot közli Fülöp-Vincze: *Vasfüggöny keleten*, i. m. 215-216.

40 Helyesen: minoritățile naționale. Gheorghiu-Dej 1952-ben a Sztálin által honosított terminológiához igazodott, aki „nemzeti kisebbségekről” beszélt.

gel erre, általában *nationalitatii conlocuitoare*-ként (együtt élő nemzetiségek) szokták nevezni.”⁴¹

A diktatúra első éveiben Luka Lászlót és a párt- és államigazgatásban vele együtt dolgozó több száz magyar származású kádert látszólag az „etnikai semlegesség” elve vezérelte. Retorikai szinten azt hangoztatták, hogy az új rendszer nem ismer el semmilyen partikuláris „magyar” érdeket, és rendszeresen alárendelték a nemzeti/etnikai szempontokat az osztályharcnak. Későbbi negatív megítélésükben szintén kulcsszerepet játszott eredeti önazonosságuk megtagadása, egy új, román nemzeti identitás felvétele. Luka László politikai tevékenységét, valamint bukásának körülményeit vizsgálva azonban több olyan adatra és összefüggésre bukkanunk, amelyek némileg árnyalják vagy egyenesen cáfolják Luka „nemzetietlen” jellegét. Az „identitás nélküli” ember mögött nemcsak egy gazdasági kérdésekben járatos politikus állt, hanem egy székely identitással (vagy identitásfoszlányokkal) bíró személyiség is, akiben a sztálinizmus éveiben ösztönös, politikailag artikulálatlan székely *lokálpatriotizmus* működött.⁴² A „mozgalom” képviselője mellett inkább csak a helyi társadalom reprezentánsának érezte magát. Ezt bizonyítják a rendelkezésre álló forrásaink is. 1952-es bukása után lázadás tört ki Lemhényben, és Kézdi rajon több hónapon át forrongott.⁴³ A letartóztatott vezetőben falutársai nem a bukaresti kommunista pénzügyminisztert láttak, hanem egy félárván nevelkedett, szegény származású magyar pártvezetőt is, aki szülőfalujának igényes művelődési házat, impozáns iskolát és a megye egyik első műújtját építtette. Gheorghiu-Dej az RMP első

41 Helyesen: *naționalități conlocuitoare*. Kolozsvár, 1952. április 16. MOL, XIX-J-1-k, 17. doboz, 00934/3.

42 Luka székely patriotizmusát hosszasan bizonygatja az említett „családtörténet” is.

43 Lásd ANDJM, fond 1134, dosar 44/1952, 48-53. f. A tartományi bíró az 1952. október 13-i ülésen vitatta meg a helyzetet. A volt helyi párttitkár, Csirikás György ellen 1953-ban indult sajtóhadjárat, amit a MAT vezetőség irányított: azzal vádolták, hogy szélsőjobboldali múltú. Bukását feltehetően Luka Lászlóhoz fűződő baráti kapcsolata okozta. ANDJM, fond 1134, dosar 67/1953, 74-75. f.

titkára ezt meg is jegyezte 1954 októberében, az életfogytiglani ítélettel végződő pert követő PB-ülésein: „Luka gyakran a székelység patrónusának vagy képviselőjének képzelte magát”, és ennek következtében „románellenes módon viselkedett.”⁴⁴

Luka pénzügyminiszteri tevékenysége, gazdasági „nacionalizmus” és „buharinizmus” gyanakvást és nemtetszést váltott ki a bukaresti pártvezetésben. Az első konfliktust 1949-ben a szovjetek által szorgalmazott mezőgazdasági kollektivizálás beindítása okozta. Három évvel később, 1952 tavaszán Gheorghiu-Dej, a belső hatalmi harc győztese azzal vádolta meg Lukát, hogy szerinte „Székelyföldön nincsenek kulákok”, és hogy a mezőgazdaság kollektivizálását is helytelenítette.⁴⁵ A korábban keményvonalas-ként ismert Luka „megtérésének” racionális (politikai) és nem kizárólag érzelmi indítékai voltak. Mint székely származású ember és gazdasági szakértő jól ismerte szülőföldje birtokrendszerét, és tudatában volt annak, hogy főleg a hegyvidéki tájakon alig található 10 holdnál nagyobb földbirtokok. Joggal feltételezte, hogy az 1949 után bizonyítani vágyó (román vagy magyar) helyi szervek számos jogtalanságot követtek el a „kuláklisták” összeállításakor. 1951-ben az ő parancsára csökkentették a volt székely megyékben felére, közel 5000-tól 2330-ra a „kulákgazdaságok” számát.⁴⁶ 1951-ben aztán Luka országos horderejű ügyekben is

44 Az RMP KV ülése a tartományi első párttitkárokkal. Bukarest, 1954. október 13. ANIC, CC PCR, Cancelarie, dosar 116/1954, 16. f. Luka magyar nacionalizmusáról azonban nem tett említést a *Scinteia* 1954. október 10-i számában közzétett életfogytiglani ítélet.

45 Luka állításait az RMP KV „titkos levele” tartalmazta, amit 1952 márciusában minden tartományi és rajoni pártbizottságon feldolgoztak. Maros tartomány bírója első ízben 1952. március 22-én ismerhette meg Luka nézeteit. ANDJM, fond 1134, dosar 42/1952, 127-141. f. Júniusig többször is megvitatták Luka állítólagos kijelentéseit és intézkedéseit Székelyfölddel kapcsolatban. A vádakot a központi és helyi sajtó részletesen ismertette: lásd Robotos Imre cikkét (*Fokozott éberséggel a burzsoá-nacionalista mesterkedések leleplezéséért! Romániai Magyar Szó*, 1952. július 30.), amelyben a bukaresti lap főszerkesztője azzal vádolta Lukát, hogy 1949–1951 között „eltüntette” a kulákokat a Székelyföldről.

46 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 306. f. Erről László Márton: „Acțiunile de

szembehelyezkedett a Sztálin támogatását élvező román pártvezetéssel. Robert Levy szerint a pénzügyminiszter Ana Pauker támogatásával 1951 nyarán nyíltan szembehelyezkedett a szovjet gazdaságirányítási elvekkel is.⁴⁷ A Szovjetunió sürgette ugyanis, hogy Romániában – az 1947-es pénzbeváltás után – hajtsanak végre újabb pénzreformot, de a Bukarestben tartózkodó szovjet pénzügyi tanácsadók előtt Luka kijelentette, hogy a tervezett reform „gazdaságilag megalapozatlan”, és hogy egy ilyen lépést nem az infláció mértéke vagy a nemzeti valuta gyengesége indokolna, hanem csakis az a szovjet érdek, hogy a lejt a rubelhez kössék. Luka hozzátette, hogy az első ötéves tervben előírt nehézipari fejlesztések „irreális mértékűek”, főleg a hadiiparban. Megjegyzendő, hogy Magyarország is hasonló gonddal küzdött: Gerő Ernő „kivitelezhetetlennek” tartotta az 1951–1952-re tervezett katonai fejlesztéseket. A Szovjetunió a hadi szektor erőltetett fejlesztését a két szomszédos országban, Romániában és Magyarországon feltehetően az 1953-ra tervezett, Jugoszlávia elleni hadjárathoz tartotta szükségesnek.⁴⁸

Ezen kívül Luka a tervezett nagy fejlesztéseket is elhibázottnak tartotta: köztük a Duna–Fekete-tenger csatornát és a békási Lenin-vízerőmű építését. A román pénzügyminiszter azzal indokolta álláspontját, hogy a harmincas években a Szovjetunióknak szüksége volt a gyors és erőltetett iparosításra, mivel egyedül küzdött a szocializmusért. Ezt akkor jogosan megtehetette, bár – tette hozzá Luka – a nép éheztetése árán. Arra viszont nem volt szükség, hogy Románia is ekkora áldozatot hozzon a szocializmusért. Szerinte az 1952–1955 közötti időszakban a párt legkemé-

excludere a chiaburilor din gospodăriile colective din raionul Tîrgu-Mureş (1950-1952). *Anuarul Arhivelor Mureşene II*. Târgu-Mureş, 2003, 316-318.

47 Pauker és Luka mérsékelt álláspontját a mezőgazdaság kollektivizálását illetően hangsúlyozza Robert Levy: *Gloria și decăderea Anei Pauker*. Iași, Polirom, 2002. 88-90.

48 A magyarországi helyzetet és 1951 nyarán Gerő Rákosihoz intézett feljegyzését lásd Okváth Imre: *Bástya a béke frontján*. Budapest, Aquila, 1997. 138-139.

nyebb feladata a dolgozók életszínvonalának 80 százalékos emelése. A tárgyalás után *két nappal*, 1951. augusztus 22-én Gheorghiu-Dej első titkár Kaftaradze szovjet nagykövetnek azt nyilatkozta, hogy Luka visszavonta minden kijelentését és megígérte, hogy a szovjet szakértők segítségére lesz.⁴⁹

Luka visszavonulása taktikai lépésnek bizonyult. Szeptemberben Luka megismételte kétélyeit Miron Constantinescunak a pénzreformmal kapcsolatban, de az RMP titkársága ezúttal sem vette azokat figyelembe. A legnagyobb szakadék mégis az agrárkérdés megítélésében keletkezett. A szovjetek azzal vádolták Lukát, hogy a középparasztokra, illetve mindenekelőtt a kulákokra és a spekuláló kereskedőkre nem vetett ki külön adót. Ráadásul, miközben az országban 125.000 „kulákgazdaságot” tartottak számon, az általa vezetett Pénzügyminisztérium csak 48.000-et vont be az adóztatási rendszerbe. Luka érvelése szerint „a kulák ugyanannyi adót fizet be, mint egy minisztériumi tisztviselő”. Miközben Bukarest és Moszkva között feszült egyeztetések folytak a követendő gazdaságpolitikai irányvonalakról, Románia gazdasági és társadalmi helyzete 1951 telén katasztrofálisan festett. A mezőgazdasági termékek beszolgáltatását nem sikerült teljesíteni: a „kulákgazdaságok” összesen 21 ezer tonna búzával „tartoztak” az államnak. 1951 novemberében az RMP KV felhatalmazottakat küldött ki a 28 tartományba, hogy mindenáron hajtsák végre a beszolgáltatásokat: közülük többen csak 24 óra türelmi időt adtak a lakosságnak, és súlyos börtönbüntetéssel fenyegették a parancs megtagadóit. December 20-ig azonban így is csak a tervezett búza kétharmadát és a kukorica alig több mint felét sikerült behajtani. A szovjet tanácsadók véleménye szerint mindez Luka engedékenységeinek volt a következménye.⁵⁰ 1952 kora tavaszán a behajtás

49 *Vosztocsnaja Jevropa*, i. m. 222. dok. 612-615.

50 Erről lásd a Szovjetunió Kelet-Európa-politikájára vonatkozó orosz dokumentumgyűjteményt: *Szovjetszkij faktor v Vosztocsnoj Jevrope 1944–1953*. Tom 2. Dokumenti. (T. V. Volokityina, G. P. Murasko, O. V. Naumov, A. F. Noszkova, T. V.

jellegű pénzreform gazdasági és szociális válságot idézett elő országszerte, és noha Luka ellenezte az intézkedést, a pénzügyminiszter könnyen bűnbakká válhatott. Ekkor már a szovjetek szorgalmazták a politikából való eltávolítását. Izraeli rokonságára utalva (második felesége, a csernovici születésű Elisabeta Birman az illegális mozgalomban tevékenykedett, és 1940–1944 között férjével együtt a Szovjetunióban élt) az egyik bukaresti követségi tanácsos így fogalmazott: „Lehetséges, hogy Luka nem tartja előtte a titkokat. Ily módon kialakul egy csatorna, amelyen keresztül bármilyen titok kiszivároghat, hiszen Luka a párt KV-titkára, és mindig tud minden ügyünkről.”⁵¹

1952. március 4-én Lukát felmentették kormányzati tisztségéből, majd az RMP május 26–27-én összehívott plenáris ülését követően felmentették a központi vezetőségi tagságából is, és ügyét a Központi Ellenőrző Bizottság elé vitték. Végezetül 1952. augusztus 16-án, a Magyar Autonóm Tartomány megalakulását követően letartóztatták Jakab Sándor/Alexandru Iacob volt kolozsvári illegalistával, pénzügyminiszter-helyettessel együtt. Luka bukásával, majd 1953 januárjában a már évek óta csak papíron működő Magyar Népi Szövetség „önfelszámolásával” új szakaszba lépett a román kommunista párt magyarságpolitikája. A magyar „ügyek” új felelőse, a Lukát felváltó Mogyorós Sándor ugyanis nem volt Gheorghiu-Dej egyenrangú partnere és potenciális ellenfele vagy vetélytársa, hanem a pártvezető egyik alárendeltje. A magyar kérdésen túl Luka László, Ana Pauker és a „moszkovitának” bélyegzett csoport megbuktatásával megszűnt a belső rendszerkritika lehetősége. A moszkovitákat elűző Gheorghiu-Dej, aki a román társadalmi és gazdasági valóságot ellenfeleinél is rosszabbul

Carevskaja szerk.). Moszkva, Roszpen, 2002. 213. sz. dokumentum. Moszkva, 1952. május 5. Az SZK(b)P KB nemzetközi kapcsolatok osztálya vezetőjének kísérőlevele Sztálinhoz, mellékelve Zlobin és Makarov szovjet tanácsadók jelentése Románia pénzügyi helyzetéről és Lukáról.

51 Gereben Ágnes: *Antisemitizmus a Szovjetunióban*. Budapest, PolgART, 2000. 562.

ismerte, szervilis módon teljesítette a szovjet (sztálini) gazdaságpolitikai és nemzetiségpolitikai elvárásokat, miközben a párt fokozatos „nemzetiesítésével” egy sajátos román modell kialakítására is ügyelt.

Az RMP vezetésén belüli feszültségek és a gazdasági válság késleltették az új alkotmány előkészítését. Az új alaptörvény előkészítéséről szóló határozata után több mint egy év telt el addig, amíg az RMP első titkára táviratban kért segítséget Sztálintól az új alkotmány megszövegezéséhez.⁵² 1951. augusztus 4-én Sztálin beleegyező választ adott, de azt javasolta, hogy az RMP Központi Vezetősége saját soraiból hozzon létre egy bizottságot a tervezet kidolgozására, s ezt a szöveget véleményeztessék a szovjet szakértőkkel.⁵³ A bizottság 1951 augusztusa és szeptembere között állt fel. Az új alkotmány előkészítésével kapcsolatban több kérdés egyelőre megválaszolatlan marad, mivel kevés információ áll rendelkezésünkre az 1951. október 10-e⁵⁴ és az 1952. május 14-e⁵⁵ közötti időszakról. Megállapítható, hogy 1951. november 22-én a bizottság megvitatta a tervezetet,⁵⁶ valamint az is, hogy még ugyanebben az évben⁵⁷ megszületett az *Egy új alkotmány tervezete* c. dokumentum.⁵⁸ A Luka, Pauker és Georgescu ellen indított „frakcióellenes” támadás közepette az alkotmány kérdése másodlagos volt a Politikai Bizottság 1952. március 25-i ülésén. Sőt a jegyzőkönyvben szereplő napirendi pontokból kiderül, hogy a már

52 Gheorghiu-Dej kérésének nincs nyoma az RMP Központi Vezetésének anyagában, amit a bukaresti Országos Központi Levéltárban módomban volt kutatni. Az információ forrása a *Vosztocsnaja Jevropa* c. kötet 208. sz. dokumentumához írt egyik lábjegyzet (582.).

53 *Vosztocsnaja Jevropa*, i. m. 582.

54 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 41/1951. Ezen a napon ült össze az RMP Titkársága, hogy megvitassa az „új alkotmány kidolgozására felkért bizottság munkájához szükséges anyag előkészítését”.

55 Ekkor küldte el Sztálinnak Gheorghiu-Dej a „véglegesített” tervezetet.

56 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 53/1951.

57 Nem világos, hogy a szóban forgó ülés előtt, vagy azt követően történt meg.

58 Proiectul Constituției RPR (keltezési dátum nélkül). ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 88/1951.

1951 végén elkészült tervezetet Moszkvában visszatartották, és szükségessé vált néhány alapvető módosítás. Az indítvány ugyanis az *Irányelvek az új alkotmánytervezet szövegezéséhez* címet viselte, miközben 1951 őszén már teljes szöveggel rendelkezett a román fél.⁵⁹ 1952 első hónapjaiban⁶⁰ egy újabb bizottságot is felállítottak, hogy az új alkotmány tervezetének szövegén dolgozzon.⁶¹ 1952. május 14-én Gheorghiu-Dej elküldte Sztálinnak a kidolgozott tervezetet, mely nagy valószínűséggel a második verzió volt. Az első megjegyzéseket Visinszkij,⁶² a külügyminiszter-helyettes tette, aki május 25-én továbbküldte az anyagot az SZK(b)P KB-nak és személyesen Grigoriannak.⁶³ Néhány nappal később Grigorian Molotovnak adta át a szöveget, aki június 25-én tette Sztálin asztalára a módosító javaslatokat tartalmazó, Bukarestnek címzett *Választervezet*. Sztálin azonban *nem* hagyta jóvá a Molotovtól kapott dokumentumot, hanem *saját kezűleg* egészítette ki, és úgy küldte vissza Molotovnak a végső változatot, melyet aztán 1952. július 6-án továbbítottak a bukaresti kommunista vezetésnek.⁶⁴

Mi történt Bukarest és Moszkva között 1952 tavaszán, továbbá: hogyan és ki által vetődött fel a MAT létrehozása? Forrásaink meglehetősen ellentmondóak. Egy román dokumentum arra enged

59 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 25/1952.

60 A dokumentumon nincs keltezés, de minden bizonnyal 1952 első negyedévében készült, mivel a jelöltek között még szerepel Luka László és Ana Pauker.

61 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 141/1952, 1. f. A bizottság elnöke Gheorghiu-Dej volt.

62 Visinszkij megjegyzései: *Szovjetszkij faktor*, i. m. 243. dok. 632-635. (Nem később, mint 1952. május 25. Visinszkij észrevételei a Román Népköztársaság alkotmánytervezetével kapcsolatban.)

63 V. Grigorian 1949-től vezette az SZK(b)P KB nemzetközi (különösképpen a kommunista pártokkal fenntartott) kapcsolatokért felelős bizottságát. A döntéshozatali folyamatról itt említett információk a *Vosztocsnaja Jevropa* 277. dokumentum lábjegyzeteiből valók (771.). Molotovnak Sztálinhoz írt kommentárja az RNK alkotmánytervezetével kapcsolatban, valamint Sztálin megjegyzései a dokumentumról (1952. július 6.) lásd *Vosztocsnaja Jevropa*, i. m. 769-771. Az új román alkotmánytervezetet Visinszkij, Molotov és Sztálin mellett Malenkov, Berija, Bulganyin, Mikojan, Kaganovics és Hruscsov is áttanulmányozta.

64 *Vosztocsnaja Jevropa* i. m. 583.

következtetni, hogy május és június folyamán a két központi bizottság között csendes harc dúlt a magyar autonóm terület létrehozásával kapcsolatban. Június 12-én – amikor Moszkvában már az alkotmánytervezetet vizsgálták, sőt a Visinszkij által megfogalmazott szöveg már Molotov íróasztalára került – Bukarestben ülésezett a Politikai Bizottság. Az egyik napirendi pont: „Néhány módosítás az RNK közigazgatási-területi ’rajonálásának’ ügyében”.⁶⁵ Az „Alkotmánytervezetet Előkészítő Bizottság”-ot a magyar nemzetiségű, de Gheorghiu-Dej vonalához csatlakozó Mogyorós Sándor vezette, aki azt javasolta, hogy a kisebb és gazdaságilag kevésbé életszerű területek összevonása révén 28-ról 20-ra csökkentsék a tartományok számát.⁶⁶ A tartományok között egy *Marosvásárhely* nevű közigazgatási egység is szerepelt, mely ugyanabból a 6 rajonból állt, mint az 1950-ben létrehozott Maros tartomány.⁶⁷ A júniusban keletkezett dokumentum semmilyen utalást nem tett az autonóm tartomány létrehozására. Néhány nappal később⁶⁸ ugyanez a bizottság kiadta a *Jelentés az RNK közigazgatási-területi rajonálásának helyesbítéséről* c. anyagot.⁶⁹ Ebben már a következőket állapították meg:

„A Kormány és a Párt elveit és iránymutatásait [a rajonok és tartományok megalakításával kapcsolatban – S. B.] nem tartották tiszteletben maradéktalanul, mert a tartományok jelentős része nem elég erős ahhoz, hogy elfogadható módon betölthesse a RMP KV által kijelölt feladatokat. Másrésztől az új alkotmány tervezetének szövege egy Magyar Autonóm Tartomány

65 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 49/1952, 3. f.

66 Uo. 71. f.

67 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 49/1952, 82. A tartományi székhelyen kívül, mely 1950-től külön közigazgatási egységet alkotott, Gyergyó, Marosludas, Szászrégen, Erdőszentgyörgy, Maroshévíz és Marosvásárhely.

68 Mindenképpen július elseje előtt, mert a PB-ülés jegyzőkönyve szerint ezen a napon fejezte be munkáját a bizottság.

69 Uo. 84-105. f.

létrehozását tartalmazza, melyet a magyarok-székelyek által egy többen lakott területen kívánnak megvalósítani.⁷⁰

Az 1951. szeptemberi „minimális” szovjet javaslatot követve, konkrét javaslatot is tett az új egység területére és nemzetiségi összetételére vonatkozóan: „A MAT megkapja Sztálin tartományból Csík, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Udvarhely rajonokat, valamint Rákos rajon keleti részét. A jelenlegi Maros tartományból Ludas rajon, valamint Szászrégen és Marosvásárhely rajonok nyugati részéről néhány község Kolozsvár tartományhoz fog tartozni.”⁷¹ Ennek a tartománynak összesen mintegy 656.000 lakosa lesz, melyből 526.000-en magyarok és 123.000-en románok.⁷²

Miközben tehát az első változatban még utalás sem történt a MAT-ra, a másodikban, néhány nappal később, már elfogadható pontossággal nevezték meg a leendő tartomány határait, valamint statisztikai adatokat is közöltek róla. A tervezet szerint a magyarok aránya meghaladta volna a 80 százalékot, eleget téve annak a szovjet kérésnek, hogy a székelyeket „egy tömbbe” gyűjtsék. Mindez arra engedne következtetni, hogy a kulisszák mögött a két pártvezetés politikai játszmája folyt: a szovjetek, Molotovval és Sztálinnal az élen, nemcsak „csiszolgatták” a szöveget, hanem több lényegi változást is eszközöltek benne, elsősorban a Bukarestben visszatetszést keltő autonóm tartomány létrehozását illetően.

Ennek a képnek viszont ellentmondanak más, birtokunkban lévő források. A már említett májusi Visinszkij-kísérőlevél, amely alapos kritika alá vette a román vezetés által benyújtott tervezetet, egyértelműen úgy említette a MAT-ot, mintha az már a Bukarest által küldött tervezetben is szerepelt volna: „A második fejezet 18-20. cikkelyben a Magyar Autonóm Tartományról van szó.

70 Uo. 84.

71 Uo. 85.

72 Uo. 93.

Ugyanakkor az ötödik fejezet 57–58. cikkelyeiben ez a terület Székely tartomány néven szerepel. Egységes megnevezést kell alkalmazni.”⁷³ A budapesti Külügyminisztérium feljegyzése szerint is Gheorghiu-Dej már az 1952. március 26–27-én üléselő Nagy Nemzetgyűlésben tartott beszédében, amit a sajtó is közölt,⁷⁴ megemlítette a MAT létrehozását.⁷⁵ A hivatalos beszámoló azonban nem tett említést a magyar tartományról, amit akkor Bukarest nem tekintett biztos dolognak.

Mindenesetre a szovjeteknek – és személy szerint Sztálinnak – az új román alkotmány tervezetének módosításában betöltött aktív szerepe nem példa nélküli eset. 1952 nyarán Sztálin szintén saját kezűleg „szerkesztette” át a SZK(b)P KB által már jóváhagyott új lengyel alkotmányt.⁷⁶ A szovjet diktátor többek közt egy bekezdést illesztett be, amely a „lengyel nemzeti kultúráról” és a „lengyel nemzeti újjászületésről” szóltak. Ez annak a jele, hogy Sztálin – legalábbis a második világháború után – nemcsak saját birodalmában, hanem egész Kelet-Európában etnicizálódó nemzetfogalommal operált.⁷⁷ Minden bizonnyal a nemzeti formák tiszteltben tartásának paradigmája – ebben az esetben nem a többségi román, hanem a kisebbségi *magyar* nemzeti formákról volt szó – fogékonyabbá tette a szovjet vezetést az erdélyi magyar autonómia ügye iránt is.

73 *Szovjetszkij faktor*, i. m. 634.

74 *Romániai Magyar Szó*, 1952. március 28.

75 Bukarest, 1952. április 21. A Nagy Román Nemzetgyűlés XI. rendes ülésszaka. MOL, XIX-J-1-k, 10. doboz, 05285.

76 Krzysztof Persak: *Stalin as editor: the soviet dictator's secret changes to the Polish constitution of 1952*. Cold War International History Project, Washington DC., Bulletin no. 11, 1998. 149-154. A lengyel alkotmányt 1952. július 22-én hagyta formálisan jóvá a varsói parlament.

77 David Brandenberger: *National bolshevism. Stalinist mass culture and the formation of modern Russian national identity, 1931–1956*. Harvard, Harvard UP, 2002.

1.3. A Magyar Autonóm Tartomány születése 1952 nyarán

A Magyar Autonóm Tartomány kikényszerített létrehozása zavarba hozta a bukaresti pártvezetést. Csak találgatni tudták, milyen üzenetet hordoz magában az új területi egység. 1952. július 10-én, miután visszakapták Moszkvából a módosított és immár végleges alkotmánytervezetet, Gheorghiu-Dej összehívta a Politikai Bizottságot, és a MAT kezeléséről kialakult vita során már megvillantotta azt a ravaszságot és alkalmazkodási készséget, amelynek segítségével 1952 tavaszán a párt belső ellenzékét is szétverte:

„*Emil Bodnăraş elvt.*: A Magyar Autonóm Tartomány megjelenésével szükségesnek tűnik megszabni az ottaniak anyanyelvhasználatát a bírósági eljárások alkalmával. A bírókat és a népi ülnököket választják. Ha olyan személyt választanak, aki nem beszél románul, hogyan fog lezajlani az eljárás?

*Miron Constantinescu elvt.*⁷⁸ A szovjet alkotmány szerint minden autonóm tartományban a bírósági eljárások a vádlott anyanyelvén zajlanak. Politikai értelemben ezen csak nyerhetünk. Azerbajdzsán alkotmányát olvasva azt látjuk, hogy azokban a rajonokban, ahol a lakosság többsége orosz vagy örmény [olvassa]; mivel ezt vettem alapul, úgy fogalmazhatnánk: »A Magyar Autonóm Tartományban a bírósági eljárások nyelve a magyar, de azokban a rajonokban, melyekben román vagy más nemzetiségű

78 A bánsági születésű, értelmiségi családban felnőtt és jogot végzett Miron Constantinescu magyarul is beszélt. Már 1945-től tagja volt a KB-nak és a PB-nek is. 1945–1955 között az Állami Tervbizottság elnöke. 1956–1957-ben többször Kolozsvárra küldték, hogy a magyarellenes tisztogatásokat irányítsa a Bolyai Egyetemen és egyéb értelmiségi körökben. Életrajzi adatait közli Levy: *Gloria*, i. m. 202.

lakosság él, az adott nemzetiség nyelve.« Vannak ugyanis olyan rajonjaink, ahol a lakosság román: pl. Ludas, Marosvásárhely.⁷⁹

Gheorghe Gheorghiu-Dej elvt.: Ne menjünk tovább. Nem véletlen az, hogy az elvtársak nem tettek több megjegyzést. Hagyjuk így,⁸⁰ ne tegyünk hozzá semmit, csak a tolmács alkalmazása maradjon. Indirekt formában egy nagyon fontos dolgot állapít meg. A bírósági eljárások román nyelven folynak, biztosítva az anyanyelv használatát. Ez a mi fejlettségi szintünkön elég. Hagyjuk a 69. szakaszt [valójában 68. – S. B.] úgy ahogy van, ne módosítsuk.⁸¹

Az RMP KV másnapra összehívott plénumának az volt a célja, hogy tájékoztassa a párt szélesebb közvéleményét a munka menetéről és a propaganda előkészítéséről; Iosif Chișinevschi felesége, Liuba⁸² hozzászólása is érzékeltette azt a felemás helyzetet, ami ennek az „olyan mint a többi, de mégis más” tartománynak a státusát bonyolította: „Nem világos nekem az autonóm tartomány, nem is tudom, talán jobb lenne, ha pontosabban megfogalmazzánk, hogy miből áll ez az autonóm tartomány, milyen jogai vannak, mert így, ahogy fogalmaztunk, vagyis hogy minden tartománynak van néptanácsa, és a MAT-nak is, szóval ki kéne mondanunk, hogy ez nem egy egyszerű tartomány.”⁸³ A javaslatra a jelenlevők nem reagáltak, és rögtön áttértek az alkotmány-nép-

79 Az információ pontatlan: a román többségű Marosludas rajon nem a MAT-hoz, hanem Kolozsvár tartományhoz tartozott. Marosvásárhely rajon viszont 80 százalékban magyarul volt.

80 Gheorghiu-Dej a tervezet 68. szakaszára hivatkozott, mely kimondta: „A Román Népköztársaságban a bírósági eljárások nyelve a román, azokban a tartományokban és rajonokban, ahol nem román nemzetiségű lakosság él, a lakosok anyanyelvének használatát biztosítani kell.”

81 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 61/1952, 8-9. f.

82 Liuba Chișinevschi és Ana Pauker a párt régi tagjai, megjárták a börtönöket és szovjet emigrációban is voltak. Chișinevschi 1945-től a KB tagja volt, és sokáig a szakszervezeti mozgalomban dolgozott. Férje, Iosif 1952-ben a KB agitprop osztályának vezetője, és a politikai bizottság tagja volt. 1957-ben elhajlás vádjával távolították el a szűkebb vezetőségből. Levy: *Gloria*, i. m. 204.

83 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 62/1952, 4. f.

szervező kampány szervezési kérdéseire, amit a lengyel minta alapján kívántak megoldani, azaz minden fórumon (műhelyekben, kollektív gazdaságokban, kultúrházakban, iskolákban, bérházakban) külön erre a célra kiképzett agitátorok vezették a gyűléseket.⁸⁴

Az utolsó percig titkolt MAT létrehozása a meglepetés erejével hatott a romániai közvéleményre, amikor 1952. július 18-án minden megjelenő sajtótermék egész oldalas terjedelemben közölte és „vitára bocsátotta” az új alkotmány tervezetét, amelyben 3 cikkely tárgyalta a Magyar Autonóm Tartomány határait és jogosítványait:

„19. A Román Népköztársaság Magyar Autonóm Tartománya a kompakt magyar székely lakosság által lakott területből áll, és az Autonóm Tartomány lakossága által megválasztott, autonóm adminisztratív vezetősége van. A Magyar Autonóm Tartomány rajonjai: Csík, Gyergyó, Udvarhely, Régen, Erdőszentgyörgy, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Maroshévíz. A Magyar Autonóm Tartomány közigazgatási központja Marosvásárhely város.

20. A Román Népköztársaság törvényei, a román állam központi szerveinek rendeletei és döntései a Magyar Autonóm Tartományban is érvényesek.

21. A Magyar Autonóm Tartomány Szabályzatát a Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa dolgozza ki és jóváhagyás

⁸⁴ ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 62/1952, 10. f. Csak a MAT-ba július 20-a és augusztus 10-e között mintegy 17.000 agitátort küldtek, akik 320 különböző „agitációs helyszínen” 3200 gyűlést tartottak, melyeken 66.700 fő jelent meg. Különös figyelem irányult a tartomány székhelyére, Marosvásárhelyre, ahol a kampányról beszámoló jelentés szerint a város összes értelmiségijét sikerült bevonnai a vitákba (ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 182-184. f.).

végezt a Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlése elé terjesztli.”⁸⁵

A „felvilágosító” kampánynak két fontos kérdésben kellett tisztáznia a párt álláspontját: abban, hogy mi indokolta a tartomány létrehozását, miután már többször megoldottnak nyilvánították a nemzetiségi kérdést, valamint abban, hogy milyen szerepet kap az autonóm tartomány a román állam keretében. Az állambiztonsági szervek elsőként reagáltak a kihívásra. Július 18-án délután 2 órakor a marosvásárhelyi központ telefonos utasítást adott a rajoni vezetőknek, hogy „mozgósítsák a hálózatot annak érdekében, hogy új Alkotmánytervezettel és a Magyar Autonóm Tartomány megalakításával kapcsolatosan tudomásunkra jusson a nemzeti kisebbségekhez tartozó néesség véleménye, valamint az osztályellenesség igazgatása.”⁸⁶ A jelentéseket naponta, délután 5 óráig kellett felterjeszteni a Securitate tartományi igazgatóságához.

Az első magyarázó cikkek július 19-én jelentek meg Iosif Chişinevschi és Bányai László aláírásával. Mindkét szerző a MAT létrehozását a romániai nemzetiségi kérdés megoldásának „magasabb fokra emelésének” tekintette, a lenini-sztálini útmutatás alapján. A bukaresti magyar napilap ugyanezen a napon megjelent vezércikkében büszkén hangsúlyozta, hogy az új román alkotmány az 1936-os szovjet alkotmány alapján készült.⁸⁷ Ennél figyelemreméltebb – mivel egy olyan *diskurzív sémának* az első megnyilvánulása, melyet a következő években bőségesen kiaknáztak – egy másnap megjelent cikk, mely szembeállította a régi „feudális-polgári”, 1918 előtti magyar diszkriminatív nemzetiségi politikát és a két világháború közötti, szintén elnyomó román nemzetiségi

85 Proiectul noii Constituții al RPR. *Scântea*, 1952. július 18.

86 ANDJM, fond 594 (Direcția Regională a Ministerului de Afaceri Interne Mureș-Autonomă Maghiară, 1923–1967), dosar 475/1953, 140. f.

87 Az új Alkotmánytervezet szentesíti a nemzeti kisebbségek egyenjogúságát. *Romániai Magyar Szó*, 1952. július 19.

politikát az 1945 utáni rendszer politikájával, mely a nemzetiségi jogok széleskörű kiterjesztésével járt.⁸⁸

A következő hetekben a sajtóban tárgyalt témák spektruma jelentősen kiszélesedett.⁸⁹ Különös hangsúlyt kapott az új rendszernek köszönhetően a nemzetiségek között kialakult példátlan harmónia ünneplése⁹⁰, ezen kívül egy olyan téma, mely iránt a székely lakosság különösen érzékeny volt: az autonóm tartomány mint a kulturális fejlődés perspektívája. A *Szabad hazánkban saját anyanyelvünkön tanulunk* c. írás például az Orvostudományi és Gyógyszerész Intézetet méltatta, mely nemcsak a MAT egyetlen egyetemi szintű intézménye, hanem „a tartomány legfontosabb kulturális központjává” is vált.⁹¹ A kulturális és a társadalmi progressziót kapcsolták össze és hangsúlyozták: a magyar munkásosztály gyermekei immár egyetemre járhatnak, az új elit műhelyébe. Ander Zoltán, az orvosi egyetem tanulmányi igazgatója szerint: „Az Alkotmánytervezet újabb fegyvert ad a kezünkbe, hogy szétzúzzuk az ellenséges, sovén, idealista vagy kozmopolita eszméket és ily módon hozzájáruljunk a tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúra további fejlődéséhez”.⁹²

88 A RNK nemzeti kisebbségei teljesen egyenjogúak a román néppel. *Romániai Magyar Szó*, 1952. július 20.

89 Ez a helyi sajtóban megjelent cikkek mennyiségéből is látható. Csak július 20-a és augusztus 10-e között az RMP KV Agit-Prop osztályának koordinálásában a *Vörös Zászló* 79 kommentárt és riportot jelentetett meg a MAT létrehozásának okairól és gyakorlati következményeiről. ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 189. f.

90 Vö. a Szárazajtról szóló riport, ahol súlyos zavargások és etnikai indítatású bosszúállások fordultak elő 1940-ben, amikor a magyar rendfenntartó erők bevonultak Észak-Erdélybe, majd 1944-ben, amikor az ún. „Maniu-gárdák”, román félkatonai alakulatok vonultak be: Hazánk nemzeti kisebbségeinek virágzó élete. *Romániai Magyar Szó*, 1952. december 11.

91 Szabad hazánkban anyanyelvünkön tanulunk. *Romániai Magyar Szó*, 1952. augusztus 3.

92 Dolgozó népünk lelkesedéssel köszönti a RNK új Alkotmánytervezetét. *Romániai Magyar Szó*, 1952. július 29.

Ugyanilyen fontos volt a gazdasági-egzisztenciális kérdés hangsúlyozása. A történelmi Székelyföld jobbára iparilag fejletlen, gazdaságilag elmaradott, zord éghajlatú hegyvidék, távol a közúti és vasúti közlekedési csomópontoktól. Lakosságának olyan fellendülést ígértek, mely véget vethet Erdély fejlettebb részeire, illetve a Bukarestbe és a Regátba irányuló hagyományos székely elvándorlásnak.⁹³ További tematikát jelentett a kapitalista országokban (ideértve a Titói Jugoszláviát) és a szocialista országokban élő nemzeti kisebbségek helyzetének összehasonlítása. A nemzeti kisebbségek elnyomására amerikai példát hoztak: „Az Amerikai Egyesült Államokban olasz, kínai, portorikói, maláj, néger munkások milliói élnek elnyomatásban, Marokkóban és Indonéziában a munkásoknak [a nemzetiség megnevezése nélkül – S. B.] meg van tiltva a szakszervezeti mozgalom”. Ezen kívül idéztek „közelebbi” példát is: a román és a magyar kisebbség „barbár elnyomatását és üldöztetését” Jugoszláviában.⁹⁴ A *Scânteia*ból átvett cikk viszont Szovjetunióbeli példát idézett a nemzetiségi kérdés megoldásának lehetőségeként, méghozzá a kaukázusi (tehát hegyvidéki) Adige Autonóm Körzet, Krasznodar város közelében, amely éppen 1952-ben ünnepelte alkotmányának 30. évfordulóját.⁹⁵

Nem ez volt azonban az egyetlen, könnyen dekódolható figyelmeztető üzenet, amit Bukarest intézett a székelyföldi, valamint a többségi román lakossághoz. A legegységesebb szöveg egy pártaktivistáknak szánt dagályos és doktriner cikk volt, ami a *Scânteia* július 30-i számában jelent meg. Ebben a többséget próbálták meggyőzni, hogy a MAT létrehozása „a dolgozó román nép alapvető érdekeinek megfelelő”, majd a magyarokat figyelmeztették, hogy Sztálin elvtárs is úgy véli, „az autonómia nem jelent

93 Erre jó példa a Csík rajonról készült riport, amely a *Romániai Magyar Szó* 1952. szeptember 6-i számában jelent meg, „A népi demokratikus rendszer vívmányai Csík rajonban” címmel.

94 Milyen a nemzeti kisebbségek helyzete a tőkés országokban. *Vörös Zászló*, 1952. augusztus 16.

95 Az Adigej Autonóm Tartományban. *Vörös Zászló*, 1952. július 25.

függetlenséget”, ellenkezőleg, a tartományi autonómia „az egység legkézzelfoghatóbb formája”.⁹⁶ Azonos üzenetet közvetített a *Romániai Magyar Szó*ban indított rovat az alkotmánytervezet egyes pontjaival kapcsolatban: „Kérdés: hogyan kell értelmezni a RNK Alkotmánytervezetének 20. szakaszát, amely szerint a RNK törvényei, az állam központi szerveinek határozatai és rendelkezései kötelezőek a MAT területén? Válasz: a helyi néptanácsok osztályai, a milícia helyi szervei, az ügyészek, a helyi bírósági szervek alárendelik magukat a megfelelő központi szervek rendeleteinek. Ezzel kapcsolatban Sztálin elvtárs a következőkre tanít: »A központi hatalom kezében kell meghagyni minden olyan funkciót, amely az egész ország szempontjából fontos.«.”⁹⁷

Sokszínűség az egységben: ezt a jelszót próbálta közvetíteni a propaganda, amely azonban a szigorú, gépiesnek hangzó magyarázatokon túl emberbarátibb hangnemet is igyekezett megütni, és Horváth Imrén keresztül a szocialista költészetet is az ügy szolgálatba állította:

„S hol a völgyeket a
Maros szeli át,
dolgozó magyar nyér
autonómiát,
közös birtokunkban
tágabb térre lép.
Így forr jobban össze
Az ország s a nép.”⁹⁸

96 Crearea RAM – un nou succes al politicii naționale leninist-staliniste a partidului. *Scântea*, 1952. július 30.

97 Az Alkotmánytervezettel kapcsolatban válaszolunk olvasóink kérdéseire. *Romániai Magyar Szó*, 1952. augusztus 9.

98 Horváth Imre verse a MAT tiszteletére: Törünk egyre feljebb. *Romániai Magyar Szó*, 1952. augusztus 6.

Sokkal gyakorlatiasabb volt az „ideiglenes bizottságok”, majd a „rajonálási” és a „kuláktalanítási” küzdelemben edzett székegyföldi pártapparátus viszonyulása az autonóm tartományhoz, amely végrehajtandó parancsnak tekintette és technikai kérdésként kezelte a MAT felállításáról szóló központi utasítást. Részükről a MAT új, nehéz kihívást jelentett és nem váltott ki különösebb lelkesedést. 1952. július 18-án, az új alkotmánytervezet hivatalos bejelentésekor az RMP Maros tartományi Politikai Bizottsága rendkívüli ülést tartott, melyen a leköszönő román első titkár bejelentette, hogy az új alkotmány keretében a párt magyar autonóm tartomány létrehozását tervezi.⁹⁹ Erre csak a tartományi néptanács elnöke, a szintén román Alexandru Cârđan reagált, aki megkérdezte, hogy az ülések jegyzőkönyvét milyen nyelven kell majd vezetni. A káderek egyik fő gondja nyilván az volt, hogy megkapják a központtól az ideológiai útmutatást, és eközben gördülékenyen le tudják bonyolítani a szükséges „etnikai” cserét a magyar többségű tartomány nomenklatúrájában.¹⁰⁰ A Cârđan által feltett kérdésnek ugyanakkor mélyebb jelentőséget tulajdoníthatunk. Egy látszólag ártatlan nyelvhasználati ügy kapcsán ugyanis azt próbálták kipuhatolni, hogy ezután kiknek (a magyaroknak vagy a románoknak) a kezében lesz-e a hatalom. Válasznak azonban nem maradt nyoma a jegyzőkönyvben.

1952. július 23-án Vincze János, az RMP KV tagja, frissen kinevezett belügyminiszter-helyettes Marosvásárhelyre utazott, és eligazítást tartott a helyi kádereknek, majd felolvasta az új pártkollégium összetételét. A három (nyilván etnikai okokból) menesztett román tag szó nélkül elfogadta a döntést, majd a KV Politikai Ellenőrző Osztályánál jelentkezett „újraelosztás” vé-

99 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 131. f.

100 Az 1956-os népszámlálás nemzetiségre vonatkozó adatai szerint a MAT lakossága 731.387 fő volt, ebből 565.510 magyar (77,3%) és 146.830 román (20,1%). Varga: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája 1850–1992*, i. m. 36.

gett.¹⁰¹ Tehát a tartományi PB július 24-i „beiktatási” ülésén, melyet a rajonok titkárainak bevonásával a Bukarestből kiküldött delegáció vezetett, a központból kinevezett új vezetőség már hivatalban volt, és július 30-ig végrehajtotta a MAT-hoz sorolt rajonok „átvételét”, valamint a szomszédos Kolozs és Sztálin tartományoknak ítelt helységek átadását.¹⁰² Az új vezetőség vissza-tükrözte a tartomány nemzetiségi összetételét (magyarok 77,3%, románok 20,1%). Magyar volt Csupor Lajos, az új tartományi első titkár és négy helyettese, valamint Bugyi Pál, a tartományi Néptanács VB elnöke is. Magyar volt az ideiglenesen kinevezett párttisztviselők zöme is: nagy részük Székelyföldön született, de sok kádert más tartományokból és a fővárosból rendelték Maros-vásárhelyre.

A helyi pártvezetőket váratlanul érte a MAT létrehozása, de hamar felismerték, hogy milyen veszélyeket rejt magában a politikai fordulat, főleg annak etnikai vonatkozásai. A beiktatási ülésen Bugyi Pál a tartományban tapasztalható „jobboldali elhajlásra” (azaz a bukott Lukához kötődő személyek jelenlétére) hívta fel a figyelmet, és arra figyelmeztetett, hogy már az alkotmánytervezet megjelenésekor az ellenség sovíniszta jelszavakkal rukkolt elő. A problémát nemcsak a gazdasági lemaradás okozta, hanem a „súlyos nemzetiségi kérdés” is, melynek megoldásán „intenzíven kell dolgozni”.¹⁰³ Lukács László szervezési (tehát az állambiztonsági szervekért is felelős) titkár még világosabban fogalmazott: az autonóm tartomány létrejötte új jelenség az ország életében, és a propaganda feladata a lakossághoz eljuttatni azt az üzenetet, miszerint a MAT – nevével ellentétben – nemcsak magyaroknak ad otthont.¹⁰⁴

101 Novák Zoltán: A Magyar Autonóm Tartomány elitjének kialakulása és megszerződése. In Bárdi (szerk.): *Autonóm magyarok?* i. m. 384-385.

102 Gagy: Határ, amely összeköt. In *Autonóm magyarok?* i. m. 361.

103 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 145. f.

104 Uo.

Az új apparátus kínosan vigyázott arra, nehogy az önálló cselekvés, az előremenekülés gyanújába keveredjen. Az autonóm tartomány létrehozása miatt például meg kellett változtatni az 1950-től Marosvásárhelyen megjelenő *Előre* című napilap megnevezését. 1952. július 27-án Szövérfi Zoltán propaganda és agitációs titkár Sztálinvárosba utazott, hogy átvegye az ott megjelenő *Vörös Zászlót*, melynek első „autonóm” száma 1952. augusztus 5-én látott napvilágot Marosvásárhelyen.¹⁰⁵ A tartományi PB augusztus 13-án tartott ülésén azonban Csupor első titkár kénytelen volt felvetni a fejléc megváltoztatásának körülményeit. Elmondása szerint előző nap Mogyorós magából kikelve telefonált neki Bukarestből, hogy megkérdezze, ki hatalmazta fel Csuport a fejlécen végrehajtott módosításokra. Szövérfi, az agitációs és propaganda felelős azt válaszolta, hogy a címcséről *szóbeli* egyeztetés történt a KV Agitprop Osztályával, azonban a fejléct valóban nem hagyták jóvá, mivel azt helyben dolgozták ki. Jellemző nemcsak a korszak szellemére, de a MAT jellegére és státusára is Csupor magyarázata a befolyásos Mogyorós dühének okairól: a változtatás a pártközpont *előzetes* hozzájárulása nélkül történt, és ezt a „fegyelmezetlenséget” csak tetézte, hogy az alkotmánytervezet még nem volt *véglegesítve*. Mi történne, ha a Nagy Nemzetgyűlés nem fogadná el ilyen formában? Az osztályellenség – zárta mondandóját Mogyorós – „biztosan kihasználná ezt a baklövést, mondván: hát milyen demokrácia ez, hogy meg sem szavaztak egy törvényt, és máris életbe lép?”¹⁰⁶

105 Az új fejléc: *Vörös Zászló – A Román Munkáspárt Magyar Autonóm Tartományi vezetősége és a Tartományi Néptanács lapja.*

106 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 180–181. f.

1.4. Mellékhatások: a lakosság reakciója

Noha már július óta működött, a MAT létrehozását hivatalosan csak az új alkotmány ismerte el, amit 1952. szeptember 24-én fogadott el a Nagy Nemzetgyűlés, és 27-én a hivatalos közlönyben is megjelent. Az új alaptörvény elfogadása az 1948 márciusában megválasztott testület utolsó ülészakán történt meg, amikor a négy éve már csak formálisan működő parlament önfeloszlatását is elhatározták, és 1952. november 30-ára nemzetgyűlési választásokat írtak ki.¹⁰⁷

1952 nyarán–őszén azonban a politikai hangulat inkább a pánik és a hisztéria jeleit mutatta. A MAT kikényszerített létrehozása egybeesett azzal a kemény megtorlási hullámmal, ami a „jobboldali elhajlók” leleplezésével vette kezdetét 1952 tavaszán, majd Luka László letartóztatását követően több ezer embert közvetlenül érintő politikai, társadalmi és etnikai bosszúhadjárattá alakult át. Az antiszemita, idegengyűlölő jelleget is öltő tisztogatásokat Moszkva utasítására, a Szovjetunió szigorú ellenőrzése alatt hajtották végre Romániában és más kelet-európai országban.¹⁰⁸

Abban az évben csak politikai okoknál fogva 36.739 állampolgárt tartóztattak le, vagy küldtek ítélet nélkül munkatáborokba. További tízezer polgári származású családot deportáltak munkatelepekre a „túlzsúfoltnak” nyilvánított városokból (pl. a Zsil-völgyi bányavárosokba, vagy a békási vízerőmű gátépítési munkálataihoz), vagy pedig kényszerlakhelyre költöztették őket a BM

107 Gagyi: *Határ, amely összeköt.* In *Autonóm magyarok?* i. m. 355.

108 Erről részletesen Gereben: *Antiszemizmus*, i. m. 465-603. A sztálini korszak utolsó éveire jellemző szovjet hivatalos antiszemizmusról, idegengyűlölőletéről G. Kostyrchenko: *Out of the red shadows: anti-semitism in Stalin's Russia*. Anherst (NY), Prometheus Books, 1995; J. Brent, V. P. Naumov: *Stalin's last crime. The plot against the Jewish doctors 1948-1953*. New York, HarperCollins, 2003 (Romániáról lásd a 9. fejezetet). A korszak politikai pereiről összehasonlító perspektívában jó összefoglalást ad Hódos György: *Kirakatperek. Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában 1948-54*. Budapest, Eötvös Kiadó, 1990.

1952/239. sz. határozata alapján.¹⁰⁹ A rendelkezésre álló levéltári adatok és számos visszaemlékezés alapján állítható, hogy aránytalanul sok volt közöttük a magyar és a magyar anyanyelvű zsidó.¹¹⁰ Az újonnan felállított Magyar Autonóm Tartományba, főleg Marosvásárhelyre és Székelyudvarhelyre több száz „volt kizsákmányoló elemet” telepítettek. Egy részük már 1949-től e városokban tartózkodott: ellenük eljárás nem folyt, csupán nemesi/nagypolgári származásuk és/vagy korábbi foglalkozásuk miatt kerültek kényszerlakhelyre (románul *Domiciliu obligatoriu* – D.O.).

Ebben a terhelt légkörben, amely elsősorban a kisebbségi közösségeket sújtotta, született meg 1952 nyarán a székely/magyar autonómia, és ez a túlfűtött hangulat vette körül a MAT-tal kapcsolatos propagandakampányt is. Azzal, hogy hivatalosan tabunak számító témákat, mint a kisebbségi jogok kérdése és az autonómia, a nyilvánosságba emelte, a hivatalos diskurzus akaratanul is a nemzetiségi konfliktus katalizátorává vált. Az „ötvenes évekről” elhangzó idillikus megemlékezések („akkoriban nem számított, ki volt a magyar és ki a román”) ugyanis egy fiktív valóságot konstruálnak. Az erdélyi párhuzamos – és egymást kizáró – román és magyar nemzetépítés messze nem egy feudális-polgári hagyomány maradványa volt, s időnként lappangva, időnként nyíltan a mindennapok részét képezte mind a két világháború között, mind a „népi demokrácia” éveiben. Minden „felyilágosítás” ellenére az *autonómia* kifejezés a második világháború utáni időszakban népszerű hívó szó maradt az erdélyi magyar közösség számára. Sokakban azt a feltételes reflexet is működésbe

109 Állambiztonsági Tanács. Szigorúan titkos. Jelentés az állambiztonsági szervek által letartóztatott személyekről az 1950. és 1968. március 31. közötti időszakban. Bukarest, 1968. július 17. ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 21, 76-79. f. Az erdélyi városokból történő kitelepítésekre a magyar diplomácia is felfigyelt: Oształyidegen elemek kitelepítése a nagyvárosokból. Bukarest, 1952. május 10. MOL, XIX-J-1-j, 9. doboz, 00663/2.

110 A megállapítás az 1952–1953-ban kb. tízezernyi deportált/kitelepített fő adatainak elemzéséből következik: ACNSAS, fond Documentar, dosar 55, vol. 6-9-16-17-21.

léptette, miszerint a területi autonómia nem más, mint a Magyarországhoz való visszatérésnek az előjele. Ezt jól érzékeltetik a népgyűlésekről készített pártbeszámolók is. A MAT lakosai azt kifogásolták, hogy a július 19-i *Scânteia*-ban megjelent cikkben miért használták ismét a „nemzeti kisebbségek” hagyományos kifejezést, melyet 1948-tól a semlegesebbnek tartott „együtt élő nemzetiségek” formula váltott fel.¹¹¹ A gyakran vasárnap, ráadásul miseidőben tartott gyűlésekről sok párttag is hiányzott. Aki részt vett, gyakran „tendenciózus kérdésekkel” élezte a vitát: a magyar nemzeti szimbólumok, elsősorban a magyar zászló használatának lehetőségét firtatta; vagy arról érdeklődött, melyik lesz a MAT-ban állomásozó katonai alakulatok hivatalos nyelve; vagy éppenséggel azt kérdezte, milyen pénzt fognak kibocsátani a tartományban.¹¹² Sok gyűlésen szóba került az a gyorsan terjedő pletyka, miszerint román–magyar lakosságcsere készül azért, hogy egy etnikailag még homogénebb magyar terület jöjjön létre.¹¹³ Jóllehet a hatóságok igyekeztek cáfolni a híreszteléseket, a feszült légkörben zajló gyűlések a szájról szájra terjedő álhírek kiindulópontjaivá váltak. Székelyföld magyar lakosságának kollektív tudatára még erősen hatott a II. bécsi döntést követő eufórikus időszak emlékezete. Ezt a közösségi élményt elevenítette fel alig tizenkét év elteltével a MAT létrehozása. Több faluban a lakosság így lelkendezett: „Megint magyarok lettünk!”, és piros-fehér-zöld kokárdákat tűztek a mellükre, a magyar himnuszt énekelték. Homoródalmáson július 17-én az állambiztonsági szervek azt jelezték, hogy a lakosság rendkívül izgatott, az emberek arról beszélnek, hogy majd csak útlevelemmel lehet Bukarestbe menni.¹¹⁴

Ugyanakkor a MAT-ban élő (akár ott született, akár betelepült) 200 ezer román ismét „idegen”, nem kívánatos elem lett. Munka-

111 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 147. f.

112 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 185. f.

113 Uo.

114 ANDJM, fond 594, dosar 475/1953, 176. f.

helyen vagy a nyílt utcán többször előfordult, hogy az új (szovjet kifejezéssel élve) „tituláris nemzet” egyes tagjai románokat fenyegettek, inzultáltak, egy-egy esetben fizikailag is bántalmaztak.¹¹⁵ A román többségű Nyárádtón az alkotmánytervezet megjelenése után két magyar párttag a helyi (magyar) milicistával együtt ünnepelt, majd kilakoltattak hat román kulákot, és helyükbe magyar földműveseket költöztettek. A román többségű Szászrégen rajonban pánik tört ki a lakosság körében, elkeseredetten suttogták: „Most újra a magyarok fognak dirigálni.”¹¹⁶ Az 1940-es szindróma nemcsak az ott élőket érintette. Tusnádfürdőn, ahol éppen több száz bukaresti vendég nyaralt, egy ott szolgálatot teljesítő orvos szerint a rádióban is felolvasott közlemény pánikot keltett.

„Hát én akkor éppen Tusnádon voltam detasáláson ahogy akkor mondták. S reggel csődület volt a poliklinika előtt. Semmiről nem volt szó addig az újságban, én nagy újságolvasó voltam már gyermekkoron óta. Hanem ezek az emberek ott jajgattak, vai, vai, Ardealul nostru, Tușnadul nostru, este cedat ungurilor din nou, ce porcărie,¹¹⁷ s ottan kiabáltak. Na és akkor kimentünk, hogy kérdezzük meg, miről van szó, s ők már hallották a rádiót, a kommunikét, s elmondták, hogy Tușnadul nostru este cedat, și Borsecul nostru, și Sovata noastră,¹¹⁸ mindenki el van csedálva¹¹⁹ a magyaroknak, s ilyen disznóság, s olyan disznóság, s meg voltak ijedve, hogy itt Magyarország lesz, s pakolták a cuccukat, s pucoltak haza Bukarestbe, s ahova valók voltak. Úgy hogy egy nap alatt kiürült Tusnádfürdő, csak a magyarok maradtak, s az alkalmazottak. Aztán később, amikor kiderült, hogy ez nem csedaré volt, s hogy ez [az autonómia – S. B.] tulajdonképpen csak név volt, s ennek semmi

115 A verbális agresszióknak több konkrét esetét tartalmazza a tartományi néptanács 1952. augusztus 10-i jelentése. ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 190-191. f. További eseteket lásd Gagyi: *Határ, amely összeköt*, i. m. 370-374.

116 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 191. f.

117 Magyarul: „Jaj, jaj, a mi Erdélyünk, a mi Tusnáduk, újra átengedték a magyaroknak, micsoda disznóság...”

118 Magyarul: „A mi Tusnáduk át van engedve, és a mi Borszékünk, és a mi Szovátánk.”

119 Magyarul helyesen: „átengedve”.

következménye és semmi közigazgatási előnye nem volt a magyarok számára, akkor kezdtek visszazállingózni.”¹²⁰

A pártlapot rendszeresen olvasó román lakosság körében is indulatokat ébresztett a MAT megalapítása. 1952. július 18-tól szeptember közepéig a *Scântea* levelezési osztálya és a Demokratikus Népfront Országos Központi Tanácsának jogi bizottsága¹²¹ összegyűjtötte mindazt, ami a több tízezer megtartott népgyűlés „szondájából” kiderült. A *Scântea* levelezési rovatába küldött írások, ugyanúgy, mint a több mint 5000 alkotmánymódosító javaslat (teljes névvel és címmel aláírva) sokoldalúan szemléltették a „társadalom” reakcióját a „hatalom” javaslatára.¹²² A MAT-tal kapcsolatos vélemények és javaslatok nagy száma arra enged következtetni, hogy az autonóm tartomány volt a legkérdésebb és leginkább vitára ösztönző téma az egész propaganda-kampányban; a róla alkotott véleményekben észlelhető az, ami a Gheorghiu-Dej korszakban ritkán került a hivatalos közvéleménybe: a magyarok és románok közötti etnikai feszültség továbbélése Erdélyben.

A magyarok véleménye kevésbé jelenik meg a *Scântea* levelezési rovatában, ugyanis írásban románul nehezebben fejtették ki a véleményüket; nézeteiknek inkább az alkotmánymódosítás kapcsán adtak hangot. A javaslatok többsége a kisebbség nyelvi jogainak kiszélesítésére vonatkozott: sokan kérték a földrajzi nevek használatában, a közigazgatásban (ide értve a vasutat is) és az

120 Gagy József: Határ, amely összeköt. In *Autonóm magyarok?* i m. 370.

121 Románul Comisia juridică a Consiliului Central al FDP. Magyarországhoz hasonlóan, Romániában is a Népfront a párt által irányított tömegszervezet volt, melyet az országos és helyi választások alkalmával, az új alkotmány elfogadtatásakor és más jelentősebb kampányok alkalmával aktivizáltak.

122 Gheorghiu-Dej kabinettfőnöke emlékirataiban arról ír, hogy az RMP első titkára nagy jelentőséget tulajdonított a sajtónak küldött olvasói leveleknek, rajtuk keresztül is mérni vélte az ország közhangulatát. Paul Sfectu: *13 ani în anticamera lui Dej*. București, Editura Fundației Culturale Române, 2000, 83.

igazságszolgáltatásban a teljes kétnyelvűséget.¹²³ Egy udvarhelyi párttagjelölt felvetette, hogy a magyar nemzetiségű újoncnak a katonai kiképzés során legyen lehetőség anyanyelvük használatára.¹²⁴ Érdekes javaslatok érkeztek párttagoktól, sőt a helyi apparátus vezetőitől is. A „MAT-centrikus” új nemzetiségpolitika szellemében azt javasolták, hogy költöztessék Kolozsvárról Marosvásárhelyre az Állami Kiadó magyar szerkesztőségét, és ugyanitt indítsanak magyar nyelvű hetilapot. Bolyai János, az udvarhelyi városi néptanács tagja azt kérte, hogy az alkotmány 17. szakaszában „a román nép függetlenségének megvédése” legyen kiegészítve „a nemzeti kisebbségek” megvédésével.¹²⁵ A magyar autonómia elismerése az országban élő többi nemzeti kisebbség és etnikai csoport körében is érdeklődést váltott ki; nemcsak a bánági svábok kértek autonóm területet,¹²⁶ hanem a Iași-ban nagy számban élő zsidók is.¹²⁷ Ezzel szemben a román lakosság értetlenül fogadta az etnikai érzelmek „kivirágzását”, mely – látszólag a párt jóváhagyásával – megkérdőjelezte a modern román nemzeti identitás egyik irratlan alapelvét: az állam *egységes és oszthatatlan*. Már július 22-én a *Scântea* kolozsvári munkatársa a következő, román munkástól származó kérdést továbbította Bukarestbe: „Miért van szüksége a MAT-nak külön alkotmányra, ha a törvények az ország egész területére egyformán vonatkoznak?” Ugyanebben a vitában valaki hozzáfűzte: „Az alkotmány kikiáltotta a MAT-ot, jóllehet a mi területünkön található. Mi nem szövetségi köztársaság vagyunk, hanem Népköztársaság.”¹²⁸

123 Gheorghiu-Dejnek válaszolva egy bizonyos Iosif Condes pl. azt javasolta, hogy az igazságszolgáltatás nyelvéről szóló 69-es paragrafust úgy módosítsák, hogy a tárgyalásokat „félíg románul, félíg magyarul tartsák, hogy ne legyen tolmácsra szükség”. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 143/1952, 70. f.

124 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 142/1952, 204. f.

125 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 143/1952, 58. f.

126 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 142/1952, 12-29. f. (Buletin n. 14.)

127 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 142/1952, 6. f. (Secția scrisori, Buletin de sinteză 25 iulie 1952.)

128 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 142/1952, 4. f.

Levelek sokasága vetette a párt szemére, hogy nem védelmezi a román érdekeket: „Mi szükség volt a MAT-ra? Miért nincsenek meghatározva az Alkotmányban az RNK határai? A MAT az RNK vagy Magyarország fennhatósága alatt áll? Ha az RNK fennhatósága alá tartozik, miért van szükség autonóm tartományra? Az autonóm tartomány állam az államban lesz?”¹²⁹ Mások arról számoltak be Marosvásárhelyről, hogy városzerte azt beszélik: az iskolákban meg fogják szüntetni a román osztályokat, és a román diákokat más tartományokba fogják körzetesíteni.¹³⁰ A „konkrét”, meglehetősen radikális megoldási javaslatok közül kitűnik a MAT-tal határos Bákó tartományból egy párttagtól érkezett ötlet, miszerint a románok és magyarok közti lakosságcserevel lehetne a kérdést rendezni.¹³¹

Az autonóm tartományon kívül élő magyarok, valamint a budapesti hatóságok másképp (és tegyük hozzá: reálisabban) értelmezték a kialakult helyzetet, mint a sztálini autonómiával megajándékozott székelyek. Magyarországnak semmilyen szerepe nem volt az autonómia létrehozásában, de a jól informált bukaresti magyar követség már július 14-én, az alkotmánytervezet nyilvánosságra kerülése előtt értesült a MAT-ról: „Bukaresti magyar körökben a hangulat lelkes és egyben izgatott. Arról vitatkoznak, hogy a székelyföldi területi-közigazgatási önkormányzat milyen változást fog jelenteni az eddigi állapottal szemben. Ugyanakkor megindultak a találgatások, hogy helyi vagy pedig bukaresti vezetők kerülnek-e majd vezető pozícióba.”¹³² Néhány napig Bányai László, az oktatási minisztérium államtitkára neve keringett diplomáciai körökben, mint a kijelölt vezető, de Bukarest szürke helyi pártemberekre bízta a tartományt Mogyorós Sándor KV-tit-

129 Uo. 5-6. f.

130 Uo. 10. f.

131 ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 143/1952, 210. f.

132 A Magyar Autonóm Tartomány visszhangja. Bukarest, 1952. július 21. MOL, XIX-J-1-k, 10. doboz, 08651.

kár és Vincze János belügyminiszter-helyettes felügyelete alatt. Az első napokban arról is lehetett hallani, hogy Petru Groza Marosvásárhelyen fog beszédet mondani. Maga Groza is úgy nyilatkozott Pataki József magyar követnek, hogy régi vágya teljesült a MAT létrejöttével.¹³³ Az RMP vezetése azonban túl veszélyesnek ítélte a helyzetet, és Groza „MAT-avató” látogatására soha nem került sor.

Kolozsváron az első pillanattól gyanakvás övezte az autonóm tartományt. Sokan azt hitték, sorompók által elzárt független területről van szó, néhány magyar munkás az elbocsátását kérte, hogy átköltözhesen a MAT-ba.¹³⁴ A városban sok magyar káder és értelmiségi élt, aki jól ismerte Luka Lászlót, és kegyvesztését követően pánikhangulat tört ki. Augusztus 16-án Bukarestben letartóztatták Jakab Sándor volt pénzügyminiszter-helyettest, az RKP Kolozs tartományi volt első titkárát, majd két héttel később néhány prominens magyar politikust és értelmiségit: Jordáky Lajost, Balogh Edgárt, Demeter Jánost, Fodor-Pataky Ádámot, valamint Veress Pált, a városi néptanács elnökét.

Wasmer János, az útleve lhivatal vezetője valószínűleg egyetértett azokkal, akik „azt állítják, hogy a tisztogatások sokkal nagyobb eréllyel folynak a magyar és zsidó nemzetiségűekkel, mint a románokkal szemben”.¹³⁵ Wasmer helyesen látta azt is, hogy Bukarestben intézményközponttá akarják tenni a tartományt, ezzel „kiürítve” a hagyományos magyar központokat, mindenekelőtt Kolozsvárt: „Szó van arról, hogy a kolozsvári Bolyai Egyetemet át fogják vinni Marosvásárhelyre és a magyar iskolákat is oda összpontosítják”.¹³⁶ Az egyetem költöztetése végül is kivitelezhetetlen tervnek bizonyult: Marosvásárhelynek nem volt elég be-

133 Politikai jelentések július hónapjáról. Bukarest, 1952. augusztus 5. MOL, XIX-J-1-j, 6. doboz, 00263/1.

134 Kolozsvár, 1952. augusztus 8. MOL, XIX-J-1-j, 18. doboz, 001373.

135 Kolozsvár, 1952. július 15. MOL, XIX-J-1-j, 6. doboz, 001087/2.

136 Kolozsvár, 1952. augusztus 4. MOL, XIX-J-1-j, 18. doboz, 001373.

fogadóképes épülete. Ugyanígy meghiúsult a „sajtókoncentráció” terve, miszerint az *Előre* szerkesztőségét és gépeit Marosvásárhelyre költöztették volna, hogy ne Bukarestben, hanem a MAT-ban jelenjen meg az országos magyar nyelvű napilap.¹³⁷ Így csak a kis példányszámú *Irodalmi Almanach* című folyóirat esett áldozatul a MAT megalakításának: helyette 1953 májusában Marosvásárhelyen jelent meg a Hajdu Győző vezette *Igaz Szó* c. irodalmi folyóirat.

Kolozsváron és általában a MAT-on kívül eső területeken ennél súlyosabb következményekkel járt a területi autonómia megadásával egybeeső nemzetiségpolitikai váltás. A megfélemlítéseket és elbocsátásokat soha nem látott letartóztatási hullám követte Kolozsváron, amely néhány ismert értelmiségin kívül több mint 1300 egyszerű állampolgárt érintett, elsősorban az ún. „munkakerülöket”, vagyis azokat, akik nem rendelkeztek regisztrált munkahellyel,¹³⁸ valamint a régi társadalmi piramis csúcsát képező „deklasszált elemeket”: a történelmi-polgári pártok aktivistáit, kulákokat, volt mágnásokat.¹³⁹ Ezzel párhuzamosan nőtt a magyarokra és a (nagyreszt magyar kultúrájú) zsidókra gyakorolt nyomás. Noha ezt csak ritkán hangsúlyozták, egyértelmű volt, hogy a magyarokat addig megillető kulturális és nyelvhasználati jogokat Bukarest (ha rövid távon nem is, hosszú távon mindenképpen) az autonóm tartományra kívánja szűkíteni. Victor Dejeu Kolozsvár tartományi első titkár szeptember elején arról számolt be a bukaresti szovjet nagykövetség kolozsvári képviselőjének, hogy az előző évekhez képest a nemzetiségi kérdés megoldásában előrelépések történtek, de több megoldandó kérdés marad: például annak

137 Bukarest, 1953. március 27. MOL, XIX-J-1-k, 16. doboz. 04354.

138 A letartóztatott személyek munkaszolgálatra kerültek, amiért csekély fizetést kaptak. Ha ott sem voltak hajlandók dolgozni, katonai munkaszolgálatra vitték őket és ha onnan is menekülni próbáltak, 5-10 éves börtönbüntetést is kiszabhattak rájuk.

139 Lásd a kolozsvári magyar útlevelehivatal jelentését: Kolozsvár, 1952. szeptember 23. MOL, XIX-J-1-j, 001704, 9. doboz.

a több száz magyar munkáskádernek az eltávolítása, akiket 1952 elején falusi néptanácsok élére neveztek ki. Többségük román falvakba került és „nemzeti széthúzása” miatt népszerűtlenné vált: a magyar tanácselnököket és pártvezetőt azzal vádolták, hogy csak magyarokat favorizált és léptetett elő.¹⁴⁰ Dejeu azonban – feltehetően megfelelési vágyból vezérelve – nemcsak a „magyar kérdést”, hanem a zsidók szerepét is szóba hozta a szovjet partnerével folytatott beszélgetésben. Látványos túlreprezentáltságuk szerint főleg a gazdasági és a kulturális szférában volt tapasztalható. Zsidó volt például a Babeş és a Bolyai egyetemek tanárainak jelentős része. A román Dejeu úgy gondolta: helytelen, hogy nem magyarok foglalják el a magyar kisebbségnek szánt intézményeket. Arról is panaszkodott, hogy több városi üzemből a munkásság nagy része magyar, de a vezetők és mérnökök között „szinte csak zsidók” vannak. Dejeu szerint a párton belül állandó panasztéma volt, hogy nagyon kevés képzett magyar, és főleg román káderrel rendelkeznek. Dejeu állításai azt mutatják, hogy a román historiográfia által nemzetellenes szakasznak nevezett években is újratermelődtek a szocialista és osztályharcos köntösbe burkolt, régi-új etnicizált nemzetdiskurzusok, valamint az antiszemitizmus.

A Kolozs tartományi állambiztonsági szervek parancsnoka, Mihai Nedelcu is beszámolt a szovjeteknek „a tartomány operatív helyzetéről”, elsősorban az egyetemet érintő intézkedésekről.¹⁴¹ A nyár folyamán 41 tanárt és végzős diákot vettek őrizetbe, majdnem mindegyiket a magyar egyetemről; a legtöbben „a volt uralkodó osztályokhoz” tartoztak. Sok tanár került feketelistára, például Nagy István író, akit önkritikára kényszerítettek, Csehi Gyula, akiről Nedelcu már azt is tudta, hogy néhány napon belül

140 *Vosztocsnaja Jevropa*, i. m. 289. dok. Kolozsvár, 1952. szeptember 8. Szulickij követségi tanácsos naplójából. Beszélgetés V. Dejeuval a nemzetiségi viszonyokról.

141 *Szovjetszkij faktor*, i. m. 260. dok. Bukarest, 1952. szeptember 11. Akulov beszélgetése Nedelcu ezredessel, a Kolozsvár tartományi állambiztonság vezetőjével a tartományban fennálló operatív helyzetről.

eltávolítják a Bolyai Egyetemen betöltött pozíciójából (tanulmányi igazgató volt, helyét Gáll Ernő foglalta el). Jakó Zsigmond történésznek is ideiglenesen távoznia kellett az egyetemről (Constantin Daicoviciu fogadta be a román akadémia kolozsvári fiókjába). A magyar diplomácia értesülései szerint az egyébként is „osztályidegennek” bélyegzett tudós Balogh Edgárral, Nagy Istvánval és Szabédi Lászlóval együtt rosszállóan fogadta a MAT-ot, nézeteit ismerőseivel és barátaival is megosztotta és ezzel a magyar szeparatizmust éllesztette újra.¹⁴² Moszkva felügyelete alatt tehát kezdetét vette az autonóm tartomány létrehozásával párhuzamos nemzetiségpolitikai váltás, melynek következménye a Magyar Népi Szövetség megszüntetése volt 1953-ban.

142 Bukarest, 1952. október 14. MOL, XIX-J-1-j, 9. doboz, 001829.